

Tihana Luetić

DEMOGRAFSKA ANALIZA STANOVNIŠTVA GRADA SAMOBORA OD KRAJA 18. STOLJEĆA DO 1857. GODINE

Tihana Luetić
Odsjek za povijesne znanosti
ZPDZ HAZU
Zagreb

UDK
Izvorni znanstveni rad
Primljeno : 20. 2. 2003.
Prihvaćeno: 20. 10. 2003.

Rad se bavi istraživanjem osnovnih demografskih promjena na području grada Samobora od kraja 18. stoljeća do prvoga modernog popisa stanovništva 1857. godine. Na temelju podataka iz matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih prati se kretanje i struktura stanovništva Samobora, kao primjera male urbane sredine sjeverozapadne Hrvatske u predtranzicijskoj fazi razvoja stanovništva.

Ključne riječi: demografija, povijest stanovništva, XIX. stoljeće, urbana povijest.

I.

Predmet istraživanja ovog rada jesu osnovna demografska kretanja stanovništva grada Samobora na temelju sačuvanih matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih od kraja 18. do sredine 19. stoljeća. Analizom ukupnog broja stanovnika, vitalnih procesa, te strukture stanovništva na temelju građe iz matica grada Samobora, pokušat će se pratiti demografski razvoj te urbane sredine u razdoblju od kraja 18. stoljeća do prvoga suvremenog općeg popisa stanovništva 1857. godine.¹

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u Zbirci matičnih knjiga² nalaze se matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih za grad Samobor za razdoblje od druge polovine 18. stoljeća do druge polovine 19. stoljeća. Međutim, nije sačuvan kontinuirani i sređeni niz tih matičnih knjiga, kao što ni njihovo vođenje nije bilo uvijek onakvo kakvo bi zahtijevalo istraživanje iz područja historijske demografije.

Matične knjige koje su sačuvane u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu za grad Samobor, a koje su analizirane u ovom radu su sljedeće:

¹ Zahvaljujem dr. Lovorki Čoralić i dr. Damiru Karbiću na dijelu ustupljene građe iz matičnih knjiga rođenih i umrlih Samobora te na kolegijalnim savjetima prilikom izrade ovog rada.

² Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond: *Matične knjige*, br. 883.

1. matične knjige rođenih za razdoblja: 1773-1784 (br. 1084), 1805-1831 (br. 1085), 1824-1831 (br. 1086), 1832-1847 (br. 1087), 1848-1849 (br. 1088) i 1850-1857 (br. 1089).

2. matične knjige umrlih za razdoblja: 1773-1810 (br. 1091), 1810-1832 (br. 1092), 1832-1848 (br. 1093), 1849-1857 (br. 1094), 1858-1874 (br. 2093), 1874-1879 (br. 2094) i 1880-1890 (br. 2095).³

3. matične knjige vjenčanih za razdoblja: 1832-1849 (br. 1090) i 1858-1879 (br. 2092).⁴

Jedan od osnovnih problema matičnih knjiga kao izvora za historijsku demografiju jest što knjige nisu sačuvane u kontinuitetu. Postavlja se pitanje reprezentativnosti materijala za istraživanje.⁵ Osim toga, podaci u njima nisu ujednačeni za sva razdoblja jer nisu dosljedno i na jednak način vođeni. Matične knjige koje su vodile crkvene osobe sadrže u pojedinim razdobljima više ili manje bogate i sređene podatke. Upravo zbog toga nije moguće provesti komparativnu analizu podataka za cjelokupno razdoblje iz kojeg postoje matične knjige, jer je samo za neke periode sačuvani uzorak usporediv. Tako je u slučaju Samobora u matičnim knjigama rođenih podatke moguće pratiti tek od početka dvadesetih godina 19. stoljeća, uz iznimku 1812. i 1813. godine, iako postoje knjige i za ranije razdoblje, no podaci u njima ne mogu se koristiti zbog nepreciznosti navođenja mjesta rođenja djeteta.⁶ Od početka dvadesetih godina 19. stoljeća do 1857. nalazimo uredno vođene podatke za rođene po godinama i mjesecima, s time da se tek od 1850. godine navode podaci i o zanimanju roditelja rođenog djeteta; u prijašnjem se razdoblju to navodilo samo za roditelje na važnim gradskim i državnim funkcijama. Za cijelo razdoblje od 1821. do 1857. redovito se vodi i evidencija o zakonitosti rođene djece. Treba spomenuti da su u Samoboru registrirana i mrtvorodena djeca, što je iznenađujuće jer se ona rijetko spominju u matičnim knjigama.⁷ Jedna od manjkavosti matičnih knjiga rođenih je preciznost zaključaka izvođenih iz njihovih podataka. Naime, u njima su ev-

³ Matične knjige umrlih nakon 1857. godine, dakle nakon prvog suvremenog popisa stanovništva, u ovom su slučaju analizirane zbog što preciznije rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika u razdoblju prije popisa.

⁴ Matične knjige vjenčanih nakon 1857. također su uzete u obzir, iz razloga što je za prethodno razdoblje sačuvano malo podataka o vjenčanicima, a zanimljivi su iz više razloga, pa se mogu promotriti na godištima iz ovog razdoblja.

⁵ O problemu matičnih knjiga kao izvora za historijsku demografiju vidi: Vladimir Stipetić, O istraživanju povijesti stanovništva u gradovima Hrvatske, predgovor knjizi Stjepana Krivošića, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981., str. 6-7; Krivošić, *Zagreb*, str. 100, 105-106, 112; Božena Vranješ – Šoljan, Kvantitativne metode u povijesnim istraživanjima, *Radovi*, sv. 15, Zagreb, 1982., str. 238.

⁶ U ovim maticama vođeni su podaci za stanovništvo cjelokupne župe Sv. Anastazije u koju je osim Samobora spadalo još i niz sela u samoborskoj okolici. Tako su tu župu početkom 19. stoljeća činila sljedeća naselja: Bregana, Podverh, Bobovica, Jazbina, Lug, Klokočevac, Sv. Helena, Otok, Zavrašek, Gradna, Celine, Verbovec, Domastovec, Farkašavec, Hrastina, Kladje, Rakovica, Slava Gora, Slani Dol, Draganje, Kramenec, Gerdanjci, Gradišće, Otruševac, Goli Vrh, Verhovska Vas, Slapnica. Podaci o selima koja su spadala pod samoborsku župu nalaze se u šematizmu Zagrebačke biskupije: *Schematismus cleri dioecesis Zagrabienensis*, Zagreb, 1809., 1831., 1833., 1837., 1841.-1842., 1845.-1848., 1851.-1856.

⁷ Krivošić, *Zagreb*, str. 100 i Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvom polovici XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991., str. 41.

identirana krštena djeca, a ne rođena. Problem u preciznosti i nije velik ako se zna kako su se tada djeca, iz straha da dijete ne bi umrlo nekršteno, krstila u roku od tri dana od rođenja.⁸ Međutim, želimo li precizno odrediti broj rođene djece po mjesecima i godinama, onda moguće su nepreciznosti na početku i kraju godine odnosno mjeseca.⁹

Slična je situacija i s podacima o umrlima. Od 1821. pa skoro do kraja 19. stoljeća (do 1889. godine)¹⁰ za istraživanje je dostupan i uredno vođen slijed podataka, s iznimkom 1823. godine koja je iz nepoznatih razloga defektna zbog nenavođenja mjesta smrti pokojnika. No, u matičnim knjigama umrlih grada Samobora sačuvani su i podaci za ranija razdoblja (1773.-1776., 1780., 1787.-1792.) koji su, pak, obrađivani pri određivanju različitih struktura stanovništva kako bi se, bez obzira na nepreciznosti u grafičkim prikazima, ipak dobio uvid u osnovna obilježja nekih struktura stanovništva i iz tog razdoblja. I u ovom slučaju starije knjige su oskudnije podacima, pa se tek od 1858. navode i podaci o zanimanju pokojnika, njegovih roditelja ili supružnika. Podaci o dobi umrlih u pojedinim su razdobljima vođeni iznimno precizno, čak i na dan, a za umrlu dojenčad i na sat. Međutim, isto tako moguće je kako su svećenici u nekim razdobljima upisivali zaokružene godine starosti pokojnika, što se može zaključiti i po čestom ponavljanju istih godina za nekoliko pokojnika.¹¹

Uza sve te manjkavosti matičnih knjiga kao izvora i moguće nepreciznosti u dobivenim rezultatima, ipak postoji čitav niz podataka iz matica koji rasvjetljavaju niz pitanja o stanovništvu. Ne radi se, dakako, o egzaktnim podacima, već o općim zaključcima o demografskim procesima u određenom vremenu i prostoru. Ti podaci obrađeni su kvantitativnom metodom koja također ima svoje granice.¹²

Genealoška metoda ("rekonstrukcije porodica") u ovom radu nije primijenjena,¹³ mada pruža puno veće mogućnosti za analizu i uvijek je preciznija od tzv. poprečne metode korištene u ovome radu.¹⁴ Tako se, na primjer, u našem slučaju nije mogao utvrditi

⁸ Milan Lang, *Samobor, Zbornik za narodni život i običaje*, sv. 18, Zagreb, 1913., str. 97.

⁹ Taj problem navode i drugi autori koji su svoje radove temeljili na podacima iz matičnih knjiga: Jasna Čapo, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka, Zbornik*, Zagreb, 1983., str. 128; Stipetić, *O istraživanju povijesti*, str. 7.

¹⁰ Podaci o mrtvima nakon 1857. godine također su obrađivani u ovom radu isključivo zbog kalkulacija o ukupnom broju stanovnika u razdoblju prije 1857. S tim u vezi uzete su u obzir dakako samo osobe umrle nakon 1857. ali rođene prije te godine. Te kalkulacije se uspoređuju sa podacima o ukupnom broju stanovnika koji postoje u šematizmima.

¹¹ Isto navode i autori spomenuti u bilj. 8.

¹² Više o prednostima i nedostacima kvantitativne metode vidi u: Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, 1976., str. 265; Witold Kula, *Povijesna demografija – demografija kao pomoćna povijesna znanost*, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Vol. 8, Zagreb, 1981., str. 17-79; Vranješ – Šoljan, *Kvantitativne metode*, str. 237-239.

¹³ Pripremamo se načiniti genealošku analizu stanovništva grada Samobora također na temelju matičnih knjiga te usporediti tako dobivene podatke s rezultatima ovog istraživanja.

¹⁴ O toj metodi kao najsavršenijoj, koja daje gotovo sigurne rezultate na temelju župnih knjiga pisao je Kula, *Povijesna demografija*, str. 36. Vidi i: Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak,

migracijski saldo i niz parametara vezanih za obitelj i brak (fertilitet, broj brakova po pojedincu, smrtnost djece u obitelji, broj djece po mužu i po ženi, interval vjenčanje – začecje, plodnost brakova, broj brakova bez djece, tempo rađanja i sl.).¹⁵ Jednako se tako tom metodom može utvrditi precizniji ukupan broj stanovnika u određenom trenutku.

Ipak, budući da je cilj rada uputiti na osnovne demografske procese koji su se događali u Samoboru u navedenom razdoblju, i prikazati opću sliku kretanja stanovništva, njegovih struktura i vitalnih procesa na temelju analize nekih varijabli iz matičnih knjiga, zadovoljili smo se rezultatima dobivenim na temelju sumarnih podataka.¹⁶

Ostali izvori korišteni u ovom radu jesu: pojedina godišta publikacija *Schematismus cleri dioecesis zagrabiensis*¹⁷ i *Calendarium zagrabiense*¹⁸ u kojima se navode podaci o broju stanovnika po župama prije 1857. godine; kako bi se utvrdio ukupni broj stanovnika u Samoboru, korišteni su i podaci iz kanonskih vizitacija za grad Samobor za godine kada su vizitacije provedene.¹⁹ Podatak o broju stanovnika za 1857. godinu uzet je iz djela Vin-ka Sabljara, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1866.*²⁰

II.

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće grad Samobor je manja urbana sredina u neposrednoj blizini Zagreba. Stoljeće koje je slijedilo donijelo je znatne promjene tom gradu, a to se, dakako, odrazilo i na njegovo stanovništvo. Već sam položaj toga gradića, ali i njegova prošlost, odredili su mu razvoj u nadolazećem vremenu velikih promjena.

Pravni status slobodnoga kraljevskog trgovišta²¹ koji je Samobor dobio još 1242. godine od kralja Bele IV. također je usmjerio njegov ekonomski i demografski razvoj tijekom povijesti. Grad je imao samostalnost i nezavisnost od feudalnih gospodara i banske vlas-

Nikša Lučić, Marija Mogorović, Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, Zagreb – Dubrovnik, 2000., str. 24-27 i Lovorka Čoralić – Damir Karbić, Prilog proučavanju demografskog razvitka Knina od 1825. do 1857., *Kninski zbornik*, Zagreb, 1993., str. 15.

¹⁵ O mogućnostima istraživanja putem metode rekonstrukcije obitelji vidi i: Marija Karbić i Zoran Ladić, Glagoljske matične knjige otoka Krka u Arhivu HAZU, *900 godina Bašćanske ploče*, Baška, 2000., str. 289-290.

¹⁶ Vrlo slične analize, uz već spomenute radove S. Krivošića, sa razlikom obuhvaćanja još nekih drugih parametara napravljene su u radovima: Damir Karbić – Zoran Ladić, *Kretanje i struktura stanovništva u naseljima zagrebačkog Gradeca do 1857. godine*, *Zagrebački Gradec 1242 – 1850*, Zagreb, 1992., str. 251-275 i Čoralić – D. Karbić, Prilog proučavanju, str. 13-26.

¹⁷ *Schematismus cleri dioecesis Zagrabiensis*, Zagreb, 1809., 1831., 1833., 1837., 1841.-1842., 1845.-1848., 1851., 1853.-1856.

¹⁸ *Zagrabiense calendarium*, Zagreb, 1808.-1824., 1826.-1827., 1830., 1831.-1832., 1834.-1847. i 1852.

¹⁹ Kanonske vizitacije sačuvane su u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu u fondu: *Kanonske vizitacije, Arhidakonat Turopolje, Protokoli*: br. 196, str. 141 (za 1792.); br. 146/II, str. 21 (za 1799.); br. 65/XXIb, str. 531 (za 1802.); br. 146/II, str. 253 (za 1805.) i br. 148/IVa, str. 48.68 (za 1843.).

²⁰ V. Sabljara na str. 367. navodi da je prema popisu iz 1857. u Samoboru bilo 492 kuće, a stanovnika 3089. Od toga broja bilo je 3078 rimokatolika, 8 pripadnika židovske vjere, te 3 stanovnika Samobora čiju vjeru nije specificirao.

ti, te samostalnu unutrašnju upravu i sudstvo. Uz niz drugih privilegija, jedne od najvažnijih su da je svaki njegov građanin imao pravo slobodnog raspolaganja svojom imovinom, a općina je sama mogla primati strance koji su se htjeli nastaniti u gradiću.²²

Pravna sigurnost koju je Samobor dobio tom poveljom bila je magnet za useljavanje stanovništva.²³ Stoljećima su se tu doseljavali prebjezi pred osmanskom vlašću iz Bosne, Slavonije i Dalmacije. Sve do 18. stoljeća dominantan je upravo taj jugoistočni migracijski val doseljenika. U 18. stoljeću dolazi do preokreta jer su Turci u defenzivi, a bečka politika merkantilizma i niz reformi Josipa II., poticali su gospodarski razvoj, privlačeći doseljenike iz zapadnih krajeva, ponajviše rudarske i obrtničke obitelji iz Kranjske, Štajerske i Koruške, koje su se s vremenom potpuno pohrvatile. Sve je veći i udio domaćih ljudi iz okolice, nakon što je ukinuta osobna zavisnost kmetova 1785. godine.²⁴

Osim tih povijesno uzrokovanih mogućnosti za razvoj, gospodarski život Samobora uvjetovao je i njegov geografski položaj. On se, naime, oduvijek nalazio na pograničnom području, tj. u dijelu Zagrebačke županije kojim su prolazili putovi prema slovenskim zemljama. Grad se nalazio na cesti koja je spajala Zagreb preko Ljubljane s Trstom, pa je sve do izgradnje željezničke pruge Zidani Most – Zagreb, 1862. godine, koja ga ostavlja izvan stoljetne uloge spojnice Zagreba i slovenskih zemalja, bio važna tranzitna sredina.²⁵

U doba francuske uprave, od mira u Schönbrunnu 1809. godine kada je ušao u sastav Ilirskih provincija, pa do 1813. godine, Samobor i dalje ostaje pogranični grad mada se granica promijenila. Iako kratkotrajna, francuska uprava utrla je put za njegov buduću ekonomski razvoj ostavivši za sobom cestu Samobor – Sv. Nedjelja i Bregana – Samobor – Sv. Nedjelja – Kerestinec – Stupnik – Karlovac i poštu, kao i ideju o iskorištavanju sumpornog vrela u Sv. Heleni.²⁶

²¹ Samobor je imao status slobodnoga kraljevskog trgovišta (oppidum) pa je tako bio tzv. "mješoviti tip" naselja. Naime, u njemu su, za razliku od slobodnih kraljevskih gradova (civitas), živjeli i slobodni građani ali i zavisni seljaci. O usporedbi takva dva tipa naselja vidi: Krivošić, *Stanovništvo*, str. 21-22.

²² Vjekoslav Noršić, *Sloboštine Samobora od godine 1242.*, Samobor, ur. Stjepan Orešković, Zagreb, 1943., str. 3-4; o povijesti grada vidi detaljnije: V. Noršić, *Samobor – grad*, Samobor, 1912. i Lang, Samobor, sv. 19, Zagreb 1914., str. 224-276.

²³ Problematikom podrijetla samoborskog stanovništva bavio se A. Milinović u radu: Domicilna i socijalna struktura stanovništva starog samoborskog pučanstva, *Kaj. Časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, br. 5-6, Zagreb, 1996., str. 93-121. Autor je na temelju građe iz župnog, samostanskog i općinskog arhiva analizirao podatke o samoborskim obiteljima, nastojeći načiniti povijesno-migracijske bilance i objasniti neke aspekte etnogeneze samoborskog pučanstva. Što se tiče podrijetla stanovništva, Milinović spominje gotovo "kozmpolitsku" strukturu, jer je analizom došao do podataka da obitelji pristigle u grad tijekom stoljeća potječu iz više od četrdeset pokrajinskih destinacija iz dvadesetak europskih zemalja.

²⁴ Isto, str. 100-103.

²⁵ Lang, Samobor, sv. 19, Zagreb, 1914., str. 265; Dane Šijan, *Samobor u prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb, 1971., str. 98 i Biserka Dumbović – Bilušić, *Formiranje i razvoj urbanog Samobora*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 19/1995., str. 28.

²⁶ Dumbović – Bilušić, *Formiranje i razvoj*, str. 28.

Već zemljopisni položaj odredio je da najveći dio prihoda stanovništva grada dolazi od kirijašenja²⁷ i od maltarine i vratarine. U vezi sa znatnim protokom ljudi kroz njihov grad, Samoborci su vrlo rano shvatili kako je u tom vremenu u kojemu se sve više putuje i komunicira, moguće ostvariti i solidan prihod i posrednim putem, pa se tako otvara i sve veći broj krčmi i gostionica,²⁸ a početkom 19. stoljeća i prvi hotel s imenom "K gradu Trstu" smješten na glavnom gradskom trgu.²⁹

Međutim, glavna djelatnost domicilnog stanovništva ipak je bilo obrtništvo. Karakter samoborskih obrta sličan je onom u ostalim gradovima Hrvatske u to doba. Veliki se broj mlinara, kožara, čizmara, postolara, remenara, krznara, klobučara, tkalaca, gumbara, iglara, bačvara, krojača, češljara, kovača, kolara, bravara i ostalih obrtnika³⁰ ograničavao uglavnom na uske okvire potražnje gradskog stanovništva te je bio organiziran u konzervativnim oblicima cehovskog udruženja.³¹ Samoborski su obrtnici bili gotovo hermetički zatvoreni u cehove čiji se privilegiji prvi put spominju 1825. godine,³² a njihovi su strogi propisi nastojali ograničiti obrt za uski krug privilegiranih, limitirajući broj članova, i tako zaštititi sitnu proizvodnju od konkurencije te osigurati sebi monopolni položaj.³³ Povjesničarka Marija Šercer pokušala je utvrditi imovno stanje samoborskih obrtnika. Zaključila je kako u gradu tijekom 19. stoljeća ne postoji nijedan bogati obrt, od imućnih se spominju mlinari, mesari, pekari i kožari a većina ostalih pripadali su srednjem obrtu (postolari, krojači, stolari, čizmari, kolari, kovači, zidari i tesari) dok su se tkalci pribrajali siromašnim obrtima.³⁴ Cehovi su ukinuti tek 1872. godine odlukom ugarskog Ministar-

²⁷ kirijaš - najamni vozar (Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990., str. 691).

²⁸ Slika Samobora u to doba kako ju predstavlja Milan Lang pokazuje doista živi ritam grada u prvoj polovini 19. stoljeća: "Pravi bujni život cvjetao je tu, dok nije bilo nikakvih željeznica, dok se sva roba otpremala i dopremala kirijama u Ljubljani i Trst. Dan i noć kretale su se kirije ovim smjerom ostavljajući u njemu znatne svote novca, kojim namirivahu različite potrebe svoje. I krčmar i građanin i obrtnik imao je od tih kirijaša obilne zasluge. Napose pak gostioničari. Oni su gotovo bez prestanka kuhali i pekli i pripravljali za kirijaše. (...) Osobito slikovito lice imale su samoborske ulice i gostionice, kad bi se istodobno sastali kirijaši i štajerski i gorenski – kranjski flosari. Gotovo sve drvo iz tih krajeva otpremalo se onda splavima po Savi, koja je tada bila puna toga..." (Lang, Samobor, sv. 19, Zagreb, 1914., str. 265).

²⁹ Sanja Dular – Cuculić – Zoran Cuculić, *Samobor 1242-1992*, Zagreb, 1991., str. 11.

³⁰ Lang, Samobor, sv. 17, Zagreb, 1912., str. 48-99.

³¹ Igor Karaman, *Priroda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972., str. 11.

³² Ugarsko namjesničko vijeće poslalo je 6. travnja 1814. raspis zagrebačkom magistratu te je odatle prosljeđen prijepis samoborskom magistratu da se učini popis svih postojećih cehova, a obrtnici koji još nisu udruženi u ceh neka to učine. Vjerojatno je na temelju te obavijesti samoborski magistrat izdao 14. studenog iste godine "Spisak reda i obdržavanja i jakoztjum z obrambum privil(egiranog) magistrata potvrđen Bratovčine Kožarske". Ujedno se moli zagrebački magistrat da upiše tu bratovštinu u ceh. Taj popis reda samoborskih kožara prvi je dokument koji govori o unutrašnjim odnosima jedne samoborske obrtničke organizacije, a ujedno dokazuje da su u Samoboru još prije osnutka cehova postojale bratovštine koje su okupljale obrtnike. Prvi su dobili kraljevske cehovske privilegije upravo klobučari 1825. pa se ta godina smatra početkom cehovskog udruživanja u gradu, dok su 1827. godine podijeljeni privilegiji cehu kožara, cehu krojača i gumbara, te cehovima bravara, kovača, sedlara, kolara, bačvara i lončara (Marija Šercer, *Samoborski cehovi*, Zagreb, 1968., str. 4-6).

³³ Isto, str. 8 i Šijan, *Samobor*, str. 76-77.

stva za obrt.³⁵ Promatrajući osnovni karakter tih organizacija dalo bi se zaključiti da se broj stanovnika u Samoboru nije uopće ili se pak jako malo povećavao s obzirom na njihovu zatvorenost. Uzimajući u obzir vrijeme u kojemu se događaju demografske promjene o kojima ćemo govoriti, čak i uza svu zatvorenost toga gradića koji je imao pravo kontrole prijama novog stanovništva u status purgera i strogo kontrolirao useljavanje, ipak će tijekom 19. stoljeće dogoditi znatan priljev novog stanovništva; ono je tu nalazilo mogućnosti za osiguranje svoje egzistencije, a dolazilo je ne samo iz okolnih sela nego i iz daljih krajeva, osobito iz slovenskih zemalja. Razlozi tome su sva društveno-ekonomska zbivanja koja su dovela do raslojavanja sela, kao i nove mogućnosti zapošljavanja izvan obrta i poljoprivrede.³⁶

Iako je i u cehovskim pravilima postojao niz mogućnosti za otvaranje vlastitog obrta i ulazak u ceh i novopridošli obrtnika,³⁷ ipak su puno veće šanse za zaposlenje bile u novim oblicima proizvodnje kao što su prve manufakture i manje tvornice. Upravo u prvoj polovini 19. stoljeća samoborski će kraj dobiti prve staklane, ponovno otvoreni rudnik u Rudama, kao i prva manja tvornička postrojenja, što je zasigurno bio privlačan element za doseljavanje stanovništva. Ne možemo, dakako, govoriti o revolucionarnom napretku u privredi u tom razdoblju, ali i ti su pomaci važni za tu sredinu i njezina demografska kretanja.

Bakrena i željezna ruda vadila se u Rudama u neposrednoj blizini Samobora još u 16. stoljeću. Godine 1825. stari je rudnik kupio za 90 000 forinti samoborski građanin Franjo Reizner ostavši njegovim vlasnikom do 1851. godine. U to je doba tamo postojala i talionica ruda, a u gradu Samoboru Reizner je osnovao i bakranu gdje se manufakturno proizvodio bakar, rozetni bakar, bakreni lim, ploče i bakreno posuđe.³⁸ Poznati su podaci o prvim radnicima u tom rudniku: između 1820. i 1835. godine u njemu je radilo 250 rudara, 5 nadzornika i 6 činovnika. Rudari su velikim dijelom bili došljaci iz austrijskih, njemačkih i talijanskih zemalja.³⁹

Osim rudnika u Rudama, u okolici Samobora postojale su i dvije manufakture stakla. Godine 1839. je grofica Wilhelmina Kulmer po uzoru na češke staklane u Karlovym Varyma osnovala na svom posjedu u Osredeku manufakturu stakla u kojoj su također, uz domaće ljude, radili većim dijelom strani radnici koji su se s vremenom potpuno asi-

---

³⁴ Šercer, *Samoborski cehovi*, str. 11-12.

³⁵ Šijan, *Samobor*, str. 77.

³⁶ Dumbović – Bilušić, n. dj., str. 28.

³⁷ O tim pravilima vidi: Šercer, *Samoborski cehovi*, str. 5-10.

³⁸ Juraj Kocijanić, Rudokop u samoborskim Rudama, *Samobor*, ur. S. Orešković, Zagreb, 1943., str. 176-177. i Šijan, *Samobor*, str. 77-78.

³⁹ Isto. Autori, nažalost, ne navode izvore tih podataka. Podaci o njihovoj broju ne mogu se dakako na temelju naših proučavanih izvora utvrditi, jer su u matičnim knjigama svi radnici navođeni pod pojmom "laborator", tako da se ne može odrediti gdje su točno radili. Međutim, prema navodima o podrijetlu iz matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih, vidi se da je doista velik broj osoba s tim zanimanjem bio iz austrijskih (osobito slovenskih) zemalja, te iz nekih njemačkih i talijanskih gradova.

milirali. U drugoj polovini 19. stoljeća u blizini je osnovana i druga staklana (Karolina), no obje su prestale s radom početkom 20. stoljeća.⁴⁰

U 19. stoljeću u gradu se još spominju i mala tvornica šampanjca (osnovana oko 1800. godine), kao i pivovara, no koja senije dugo održala.⁴¹

Uz ostale proizvodne aktivnosti stanovništva Samobora i samoborskoga kraja do druge polovine 19. stoljeća treba spomenuti i pepeljarenje (pravljenje potaše). Potaša ili pepeljika bila je važna sirovina za staklarsku i kemijsku proizvodnju; prvi je tu proizvodnju organizirao već spomenuti Franjo Reizner početkom dvadesetih godina 19. stoljeća, pa su nazivali i "kraljem pepeljara".⁴²

Dakako da je još uvijek veliki dio stanovništva živio od poljoprivrede što ćemo vidjeti i prema analizi socijalne strukture. Međutim, ono što su mogli biti pozitivni faktori za postupno jače useljavanje stanovništva od kraja 18. prema sredini 19. stoljeća i što je vjerojatno pretvorilo Samobor u imigracijsku zonu toga pograničnog područja, jesu upravo znatna proizvodnja bakra, potaše i stakla, obrti i trgovina te vozarski (kirijaški) prijevoz.

III.

Podatke o ukupnom broju stanovnika grada Samobora kontinuirano možemo pratiti od 1808. godine,⁴³ a prikazujemo ih prikazane na grafikonu 1. na temelju crkvenih šematizama i prvog popisa stanovništva iz 1857. godine.⁴⁴

Ukupan broj stanovnika Samobora kretao se u razdoblju od 1808. do 1857. od 1300 do približno 3100. Već na prvi pogled možemo uočiti postupni porast stanovništva od sredine dvadesetih godina 19. stoljeća. Do tada je broj stanovnika bio prilično ujednačen i kretao se oko 1600-1700, no zamjetan porast počinje od polovine dvadesetih godina. Najveći skok porasta stanovnika bilježimo 1831. godine, za oko 500 stanovnika samo u toj godini. Slijedi razdoblje ravnomjernoga kretanja ukupnog broja stanovnika koji je potrajao do početka četrdesetih godina, kad se smanjuje na razinu nižu od prethodnog

⁴⁰ Nikola Bošnjak, Staklane Osredek i Karolina, *Samobor*, ur. S. Orešković, Zagreb, 1943., str. 204-205 i Šijan, *Samobor*, str. 8.

⁴¹ Te prve male tvornice spominje samo Drago Radmilović u radu: Samoborski obrt, veleobrt, trgovina i novčarstvo, *Samobor*, ur. S. Orešković, Zagreb, 1943., str. 202.

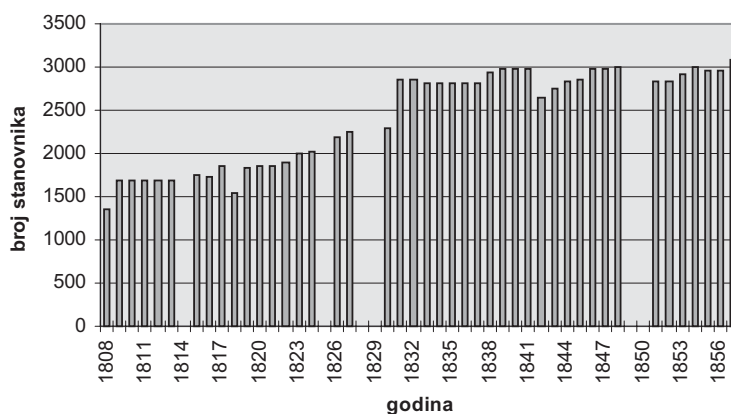
⁴² Šijan, *Samobor*, str. 77-78. Šijan također navodi podatke o ljudima koji su se bavili tim poslom. Najvećim dijelom su bili radnici iz slovenskih zemalja izbjegli vojnoj dužnosti. Godine 1825. osnovali su i svoju bratovštinu ("Bratovščina pepelarov").

⁴³ Sačuvani su podaci o broju stanovnika Samobora i za ranije razdoblje, ali ne u kontinuiranom slijedu pa ih na grafikonu nismo prikazali. To su podaci iz kanonskih vizitacija za grad Samobor. Prema tim podacima Samobor je 1792. godine imao 1867 stanovnika, 1799. godine 1605, 1802. godine 1355, a 1805. 2400. Moguće je da je posljednja brojka greška u tisku jer je i 1808. godine, kao i 1802., Samobor imao 1355 stanovnika, pa pretpostavljamo da je i 1805. mogao imati oko 1400, a ne 2400 stanovnika. (Signature navedenih kanonskih vizitacija vidi u bilj. 20.)

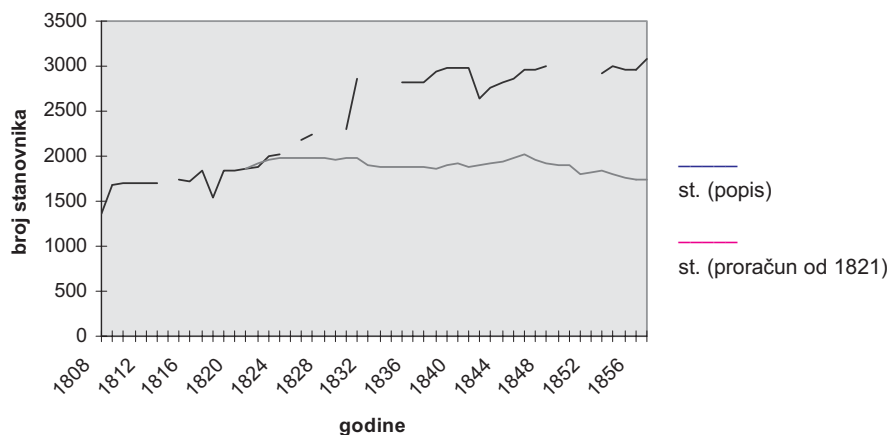
⁴⁴ Nažalost, podaci za neke godine mogu se dobiti samo na temelju procjene, jer te primjerke šematizama nismo uspjeli pronaći. Na ovom su grafikonu te godine ostavljene nepopunjene.

desetljeća (na 2636 stanovnika u 1842. i 2753 u 1843.),⁴⁵ ali već od sredine 1840-ih ponovno se bilježi porast oko 2800 do 3000 ljudi. Pedesetih godina 19. stoljeća do prvog popisa broj se stanovnika kretao s malim razlikama, uglavnom oko 2900, a u doba prvoga popisa prešao je 3000. Te je godine prema podacima iz djela V. Sabljara, Samobor imao ukupno 3089 stanovnika.⁴⁶

Grafikon 1. kretanje ukupnog broja stanovnika grada Samobora po godinama

Grafikon 2. Razlika kretanja broja stanovnika Samobora na temelju popisa i na temelju proračuna o promjeni ukupnog broja stanovnika isključivo na temelju prirodnog prirasta.

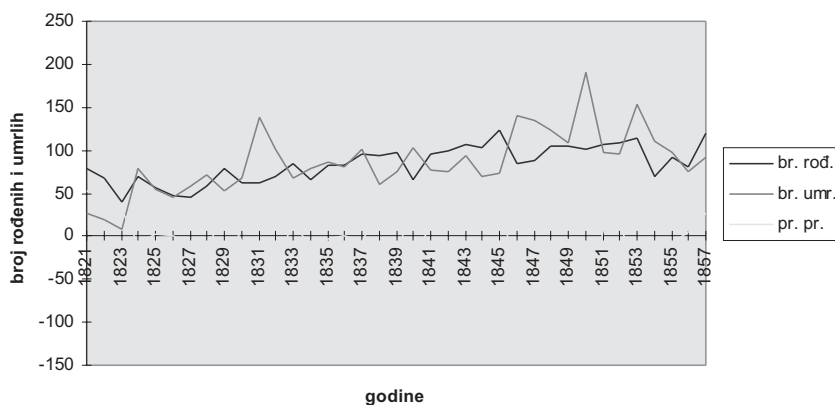
⁴⁵ Podatak o ukupnom broju stanovnika Samobora za 1843. godinu različit je u crkvenom šematizmu i u kanonskoj vizitaciji (po šematizmu 2753, a po vizitaciji 2681). Radi usporedbe, navest ćemo i ukupan broj stanovnika nekih drugih gradskih sredina u Hrvatskoj 1843. godine: Zagreb 14 861 stanovnik, Osijek 11 304 stanovnika, Varaždin 9400, Karlovac 7000, Križevci 3055, Bakar 2194, Požega 2106 stanovnika (podaci preuzeti iz: Krivošić, *Zagreb*, str. 94).

⁴⁶ Sabljar, *Miestopisni rječnik*, str. 367.

Takvo kretanje ukupnog broja stanovnika grada Samobora možemo objasniti isključivo mehaničkim kretanjem, jer je prirodni prirast, kako ćemo objasniti, bio prilično nizak, a često i negativan, pa je ovo povećanje koje je započelo od sredine dvadesetih godina, posljedica useljavanja stanovništva u grad, a ne pozitivnoga prirodnog kretanja. To useljavanje je moguće objasniti određenom gospodarskom privlačnošću grada u tom razdoblju jer su se, kako smo vidjeli u uvodu, upravo u to doba, dvadesetih i tridesetih godina 19. stoljeća, u gradu i njegovoj okolici otvorile prve manufakture kao i rudnik bakra, što je zasigurno privlačilo radnu snagu.

I ukupan broj stanovnika, ali promijenjen samo na temelju prirodnog prirasta, dobiven proračunom na temelju podataka iz matičnih knjiga od 1821. godine nadalje,⁴⁷ uspoređen s podacima iz shematizama, kako se vidi na grafikonu 2., također pokazuje da je povećanje broja stanovnika ovisilo isključivo o migracijama. Naime, crta koja pokazuje kretanje stanovništva po proračunu, gotovo je ujednačena za cijelo razdoblje od 1821. do 1857., s time da pedesetih godina čak i polagano pada. Radi se, dakle, o tome da je povećanje ukupnog broja stanovnika Samobora bilo posljedica isključivo mehaničkog kretanja, a ne na temelju vitalnih procesa koji su još uvijek bili na razini predtranzicijske faze razvoja stanovništva, kako ćemo pokazati u sljedećim analizama.⁴⁸

Niska razina prirodnog povećanja broja stanovnika posljedica je visokih stopa nataliteta i mortaliteta, a kako je često broj umrlih bio čak i veći od broja rođenih, dolazilo je i do prirodnog pada, tj. do negativnog prirodnog prirasta (vidi grafikon 3.).

Grafikon 3. Razlika kretanja broja rođenih, umrlih i prirodnog prirasta.

⁴⁷ Radi se o brojkama dobivenim tako da se uvećavao broj stanovnika iz 1821. za onaj broj koliko je iznosio prirodni prirast za svaku sljedeću godinu. Tako smo dobili povećanje broja stanovnika Samobora, ali samo na osnovi prirodnog prirasta.

⁴⁸ Do istih su zaključaka došli i drugi autori proučavajući stanovništvo nekih drugih sredina u istom razdoblju. Da je prirodni prirast u tom razdoblju bio nizak, te da je povećanje stanovništva bilo isključivo posljedica migracija, vidi i za primjere Knina (Čoralić – D. Karbić, Prilog proučavanju, str. 25) i zagrebačkog Gradeca (Krivošić, *Zagreb*, str. 120).

Prirodni prirast za Samobor u razdoblju od 1821. do 1857 vrlo je neujednačen i kretao se od 53 pa sve do pada od -89. Te velike razlike posljedica su naglih skokova u broju rođenih, a osobito u broju umrlih. Na grafikonu 3. vidimo kako su i jedna i druga krivulja imale dosta oscilacija s time da krivulja koja označuje broj umrlih po godinama ipak ima naglije i veće skokove. U svakom slučaju, i stopa nataliteta i mortaliteta su visoke pa je prirast stanovništva, neovisno o tim naglim varijacijama u cijelom promatranom razdoblju, nizak, a čak je 18 puta, od ukupno 37 godina, negativan. Najviši prirodni prirast samoborskog pučanstva bio je 1821. (53) i 1845. godine (50) dok je najniži zabilježen 1850. (-89) i 1831. godine (-76). Prosječna vrijednost prirodnog kretanja stanovništva Samobora u tom razdoblju je -2. Takav prirast usporediv je s prirastom nekih drugih gradova sličnoga društvenog i ekonomskog razvoja u Hrvatskoj. Tako je prosječno prirodno povećanje broja stanovnika Križevaca u razdoblju od 1793. do 1857. iznosilo 19 više rođenih nad umrlima, što je također niska brojka, a govori o stanju koje je na rubu prirodne stagnacije. Varijacije prirodnog prirasta odnosno pada kretale su se od -60 do 42.⁴⁹ Sličan primjer je grad Knin, koji je također imao velike varijacije (28 do -29) za razdoblje od 1825. do 1857., a srednja vrijednost iznosi 4.⁵⁰ I u gradu Zagrebu u razdoblju od 1803. do 1814., te od 1837. do 1850. prirodni prirast je bio nizak a najčešće se radi i o prirodnom padu. Vrijednosti za cijeli Zagreb kretale su se od -451 do 82, a prosječna vrijednost prirodnog kretanja stanovništva iznosila je čak -128.⁵¹

Ovakav prirodni prirast karakterističan je za predtranzicijsku fazu razvoja stanovništva, a formirao se na visokim stopama nataliteta i visokim stopama mortaliteta, s time da su stope mortaliteta pokazivale veće varijacije, ovisno o učestalosti djelovanja tadašnjih glavnih uzročnika smrti (gladi, epidemija i sl).⁵²

Natalitet stanovništva grada Samobora u razdoblju od 1821. do 1857., kako vidimo iz tablice 1., pokazuje visoku stopu i povećava se u četrdesetim godinama, s varijacijama od 20,45‰ u 1827. godini⁵³ do 43,05‰ u 1845. Prosječna stopa u tom razdoblju iznosila je 33‰, što je na granici visoke i niže stope nataliteta.⁵⁴ Tako visoke stope uklapaju se u prosjek cjelokupnog područja Hrvatske, mada je u razdoblju od 1780. do 1880. prosječna stopa nataliteta za cijelo područje Hrvatske (uključujući Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru i Vojnu krajinu) bila na nešto višoj razini od 42‰.⁵⁵

⁴⁹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 87 i 262.

⁵⁰ Čoralčić – D. Karbić, Prilog proučavanju, str. 16-17.

⁵¹ Krivošić, *Zagreb*, str. 118, 120 i 192. Najteže stanje u Zagrebu bilo je 1805-1806. godine kada je prirodni pad iznosio čak 651 osobu. Najveći višak rođenih zabilježen je u petogodištu 1841.-1845. i iznosi 214.

⁵² Alice Wertheimer – Baletić, *Demografija. Stanovništvo i ekonomski razvitak, Zagreb, 1982.*, str. 85.

⁵³ Najniža stopa nataliteta bilježi se 1823. godine (19,9‰), no ta godina je defektna i podaci nisu pouzdani, pa ih treba uzeti s rezervom.

⁵⁴ Krivošić, *Zagreb*, str. 104, bilj. 259.

⁵⁵ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine, Zagreb, 1987.*, str. 123.

Tablica 1.

God.	Br. stanovnika	Br. rođ.	Br. umr.	Prirodni pr.	Natalitet (‰)	Mortalitet (‰)
1821.	1858	79	26	53	42,52	13,99
1822.	1888	68	20	48	36,02	10,59
1823.	2001	40	9	31	19,99	4,50
1824.	2020	70	78	-8	34,65	38,61
1825.		57	54	3		
1826.	2186	47	46	1	21,50	21,04
1827.	2249	46	58	-12	20,45	25,79
1828.		58	72	-14		
1829.		79	52	27		
1830.	2299	62	67	-5	26,97	29,14
1831.	2855	62	138	-76	21,72	48,34
1832.	2855	69	102	-33	24,17	35,73
1833.	2818	84	68	16	29,81	24,13
1834.	2819	66	79	-13	23,41	28,02
1835.	2819	83	86	-3	29,44	30,51
1836.	2819	82	81	1	29,09	28,73
1837.	2819	95	101	-6	33,70	35,83
1838.	2942	94	60	34	31,95	20,39
1839.	2974	98	76	22	32,95	25,55
1840.	2974	66	103	-37	22,19	34,63
1841.	2974	95	77	18	31,94	25,89
1842.	2636	99	76	23	37,56	28,83
1843.	2753	107	93	14	38,87	33,78
1844.	2827	103	70	33	36,43	24,76
1845.	2857	123	73	50	43,05	25,55
1846.	2969	84	141	-57	28,29	47,49
1847.	2969	88	135	-47	29,64	45,47
1848.	3008	105	124	-19	34,91	41,22
1849.		105	108	-3		
1850.		102	191	-89		
1851.	2836	106	97	9	37,38	34,20
1852.	2840	109	96	13	38,38	33,80
1853.	2918	115	154	-39	39,41	52,78
1854.	3001	70	111	-41	23,33	36,99
1855.	2966	92	98	-6	31,02	33,04
1856.	2968	80	76	4	26,95	25,61
1857.	3089	119	92	27	38,52	29,78

Ukupan broj rođenih postupno se povećavao prema 1840-im i 1850-im godinama, s time da je maksimum bio 1845. godine kada je rođeno 123 djece. Broj međutim tada pada

na samo 84 rođenih 1846., ali se opet postupno povećava i vraća na otprilike prijašnju razinu sa 119 rođenih 1857. godine (vidi podatke u tablici 1).

Kao i drugdje, i u našem su slučaju uzroci tako visokih stopa rodnosti⁵⁶ u prvoj polovini 19. stoljeća u nedovoljnoj ekonomskoj razvijenosti, niskoj obrazovnoj razini, gotovo nikakvoj spoznaji o kontracepciji, visokoj bračnosti stanovništva te visokoj smrtnosti (osobito dojenčadi i male djece), što je zahtijevalo visoku frekvenciju rađanja, jer je veliki broj djece u obitelji bio element veće socijalne sigurnosti.⁵⁷

Ako Samobor usporedimo s drugim gradovima njemu sličnih društveno-ekonomskih obilježja, nalazimo da je imao gotovo iste stope rodnosti kao i grad Knin u istom razdoblju,⁵⁸ zatim grad Križevci čije su se stope rodnosti također kretale u okvirima visokih vrijednosti i brojke su se gotovo poklapale sa samoborskim,⁵⁹ te grad Zagreb sa stopom nataliteta između 26‰ i 36‰.⁶⁰ Zanimljivi su podaci o natalitetu Ludbrega koji je, kao i Samobor, imao status slobodnoga kraljevskog trgovišta. Njegove se prosječne stope u petogodišnjim razdobljima penju iznad 40‰ u cijelom tom razdoblju, dok je Samobor imao jako velike varijacije s prosjekom oko 30‰, a i prema izračunima za petogodišnja razdoblja stope se kreću u prosjeku oko 31‰.⁶¹ Također se, usporedbe radi, može spomenuti i analiza podataka sela Kuzminca, te sela sjevernog i zapadnog područja današnjeg Zagreba. Kuzminec je analizirao S. Krivošić kao primjer seoske sredine. Jasno se vidi razlika u brojčanim podacima: Kuzminec je u tom razdoblju imao stope nataliteta od za oko 10‰ više nego Samobor i ostali gradovi.⁶² I u naseljima zapadnog i sjevernog dijela današnjeg Zagreba, koja su također ruralnog tipa, nalazimo znatno više stope nataliteta nego u Samoboru, a one su se, primjerice u župi Vrapče, kretale od 43,31‰ do 52,03‰.⁶³ I po tome se jasno vidi razlika Samobora i ruralnih sredina te ćemo moći zaključiti i na osnovu ostalih analiza da je urbanizacija grada bila znatna u promatranom razdoblju, mada će još neko vrijeme u nekim segmentima sačuvati obilježje seoske sredine.

Podaci iz matičnih knjiga rođenih pružaju još niz mogućnosti za analizu, mada stoga što se nismo koristili genealoškom metodom, nemamo uvid u niz pitanja vezanih za kategoriju rodnosti. Iz naših podataka ipak možemo proučavati kretanje broja rođenih po mjesecima i po spolu te kretanje broja izvanbračne djece.

Zanimljiva je analiza kretanja broja rođenih po mjesecima u godini, što je prikazano na grafikonu 4. Najviše djece se rađalo u zimskim mjesecima (siječnju, veljači i ožujku), a

⁵⁶ Treba ipak spomenuti da su ove stope nataliteta niže nego u 18. stoljeću. (Krivošić, *Zagreb*, str. 104).

⁵⁷ Isto, str. 125 i Wertheimer – Baletić, *Demografija*, str. 85-86.

⁵⁸ Čoralić – D. Karbić, *Prilog proučavanju*, str. 17.

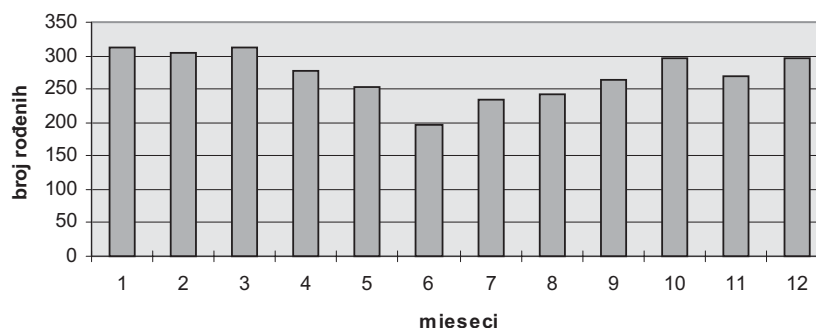
⁵⁹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 42.

⁶⁰ Krivošić, *Zagreb*, str. 105.

⁶¹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 42.

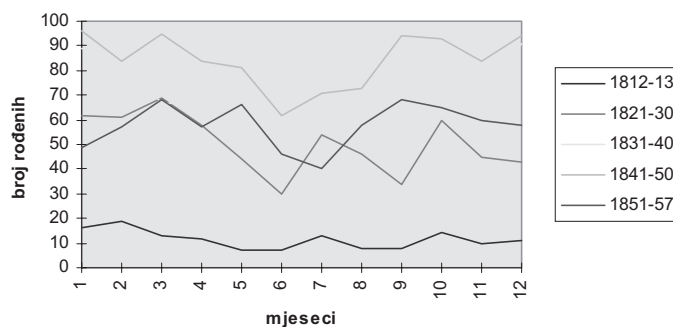
⁶² Isto.

⁶³ D. Karbić – Ladić, *Kretanje i struktura*, str. 269.

Grafikon 4. Kretanje ukupnog broja rođenih po mjesecima u razdoblju od 1812. do 1857.

najmanje u lipnju. Promjene broja rođenih po mjesecima moguće je objasniti nizom društvenih i vjerskih propisa i običaja te sezonskim radovima.⁶⁴ Koliko su ti čimbenici utjecali na proces rađanja u Samoboru te koji od njih više, a koji manje, pokazat ćemo sljedećom analizom. Zimski se maksimum rođene djece u siječnju i veljači može objasniti povećanim brojem vjenčanih u razdoblju nakon korizme. Visok postotak rođene djece u listopadu moguće je objasniti sezonskim maksimumom sklapanja brakova u veljači kao i razdobljem opuštenijeg i veselijeg raspoloženja prije početka korizmenog razdoblja.⁶⁵ Iznenaduje i visok broj rođenih, mada ipak najniži u jesenskim mjesecima, u stude-

Grafikon 5. Kretanje broja rođenih po mjesecima u vremenskim intervalima

⁶⁴ Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 84.

⁶⁵ Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 125. Kada govorimo o razdoblju prije korizme, kao kuriozitet navodimo podatak da se 1835. godine prvi put u Samoboru organizirao čuveni samoborski karneval (Šijan, *Samobor*, str. 99) te da je, osim što je i inače u prosincu svake godine zabilježen najveći broj rođene djece, upravo te godine u prosincu jako porastao broj rođene djece, rođeno ih je čak 13, što je veliki skok prema prethodnim godištim kad se u tom mjesecu rađalo oko petero djece. Taj će se trend nastaviti i dalje nakon 1835. godine; moguće je, iako to dakako ne možemo ničim potvrditi, da je upravo veselo raspoloženje prvoga samoborskog "fašnika" utjecalo na veći broj začeca i veći broj rođene djece u prosincu. O fenomenu povećanog broja začeca u vrijeme poklada, ali u 18. st. vidi i: Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude*, Zagreb, 1991., str. 151.

nom, što upućuje na to da se vjerski običaji u "strogom" korizmenom razdoblju u vezi sa začecem i nisu posve poštivali.

Najmanje rođenih zabilježeno je u lipnju, ali i u ostalim ljetnim mjesecima, što se pak objašnjava zauzetošću stanovništva sezonskim poljoprivrednim radovima u jesenskim mjesecima.⁶⁶ Takve ritmove rađanja imale su i druge sredine neovisno o geografskom položaju, pa od Konavala i Lastova, preko Krka, do zagrebačkog Gradeca, Križevaca, Ludbrega, Kuzminca i slavonskih župa Nove Gradiške, Cernika, Trnjana i Garčina, uz neke specifičnosti, nalazimo niz pravilnosti koje se poklapaju u ritmovima rađanja.⁶⁷ I vjerski i društveni običaji uređivali su, i to vrlo pravilno, ritam začeca i rađanja, no ono što je u našem slučaju zanimljivo vidjeti jest utjecaj poljoprivrednih sezonskih radova na broj rođenih, jer se taj fenomen može dovesti u vezu sa stupnjem urbanizacije naselja, odnosno njegovom socijalnom strukturom.⁶⁸

Promatrajući ukupan broj rođenih za cjelokupno razdoblje u Samoboru, vidimo da je utjecaj poljoprivrednih radova bio iznimno velik, što upućuje i na veliki udio ruralnog elementa u gradu. Ako promatramo isti fenomen po vremenskim intervalima, kako je prikazano na grafikonima 5 (u brojkama) i 6 (u postocima), možemo zaključiti da je bilo nekih promjena ali da krivulje rođenih za sva razdoblja (1812.-1813., 1821.-1830., 1831.-1840., 1841.-1850. i 1851.-1857.) po pravilu idu istim smjerom, uz određena odstupanja. Ta odstupanja nisu velika, ali su ipak zanimljiva i mogu upućivati na određene promjene na razini društvenog razvoja grada. Primjećuje se da je povećan broj rođenih u razdoblju od siječnja do ožujka, ali za starije razdoblje (1812.-1813. i 1821.-1830.), što bi značilo da je veći broj začelih u proljeće nakon korizme. Za kasnije razdoblje (1841.-1850. i 1851.-1857.) vidimo da je nešto veći broj rođene djece u svibnju i lipnju, što govori o tome da je bilo više začeca u jesenskim, poljoprivrednim, mjesecima pa je prema tome moguće kako je tada manje ljudi ovisilo o agrarnim poslovima. Također je u tom istom razdoblju nešto veći broj začelih u razdoblju korizme. Možemo stoga samo pretpostaviti mogućnost većih utjecaja vjerskih pravila u ranijim intervalima (1812.-1813. i 1821.-1830.) nego u kasnijim (1831.-1840., 1841.-1850. i 1851.-1857.).

Glede spolne strukture rođenih u Samoboru prikazane na tablici 2., uočavamo da je u promatranom razdoblju među rođenima ipak nešto više djevojčica. No, ta je razlika neznatna i iznosi svega 1%.

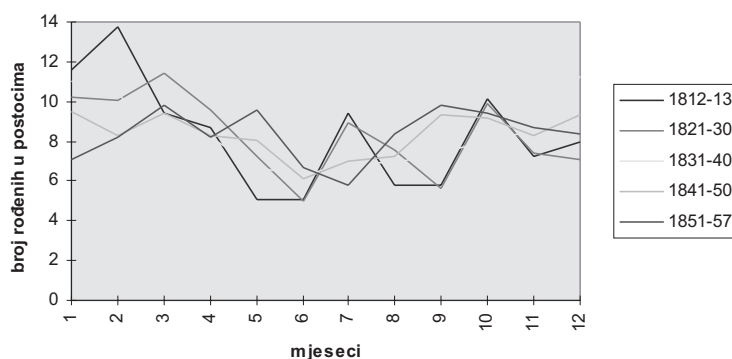
Brojčano iskazano od 1812. do 1857. godine ukupno je zabilježeno 1606 rođene muške i 1639 ženske djece. U tom se periodu 20 puta rodilo više djevojčica, a u 19 godina je

⁶⁶ Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 124.

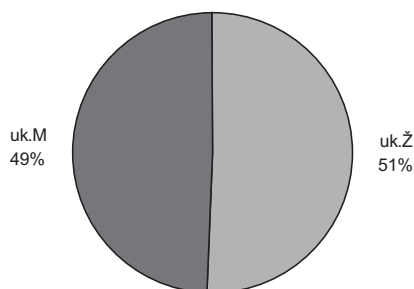
⁶⁷ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 46-49; Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 124-125; Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 84-87 i M. Karbić – Ladić, *Glagoljske matične knjige*, str. 294.

⁶⁸ S. Krivošić je, analizirajući stanovništvo gradova sjeverozapadne Hrvatske i stanovništvo Zagreba, zaključio da je na rađanje u svim sredinama imao znatan utjecaj razdoblje poljoprivrednih radova, osim za zagrebačke Židove u kojih je maksimum začeca bio u kolovozu, a minimum u veljači, jer među njima nije bilo poljoprivrednika (Krivošić, *Stanovništvo*, str. 49).

zabilježeno više rođenih dječaka. Dakle, u Samoboru se nije ponovilo često pravilo, kojeg autori spominju u raznim krajevima i razdobljima, o rađanju većeg broja muške djece.⁶⁹

Grafikon 6. Kretanje broja rođenih po mjesecima u postocima u intervalima

Grafikon 7. Odnos broja muške i ženske djece rođene do 1812. do 1857. godine

Zanimljivo je pratiti pojavu rađanja velikog broja izvanbračne djece čiji se udio u ukupnom broju rođene djece s vremenom izrazito povećavao. Ta je pojava uočljiva u svim gradovima tog doba i vezana je za mobilnost stanovništva, tj. doseljavanje u grad, kao i za urbanizaciju grada.⁷⁰ Udio izvanbračne djece u gradu Samoboru za razdoblje od 1812. do 1857. prikazali smo na grafikonu 8. U matičnim knjigama rođenih za 1812. godinu nije zabilježen niti jedan slučaj izvanbračno rođenog djeteta, a 1813. je zabilježen

⁶⁹ Usp. Krivošić, *Stanovništvo*, str. 45 i M. Karbić – Ladić, *Glagoljske matične knjige*, str. 292-293.

⁷⁰ S. Krivošić donosi podatke o udjelu izvanbračne djece u svim većim gradovima Monarhije, te njihov udio po hrvatsko-slavonskim županijama i gradovima (Krivošić, *Zagreb*, str. 103-104). U razdoblju od 1841. do 1848. najveći udio izvanbračne djece imao je Graz sa 66%, a najmanji Venecija s 13,9%. U cijelom Zagrebu je u periodu od 1841. do 1844. udio izvanbračno rođene djece bio 34%, ali u samom Gradecu puno više, čak 49,9%.

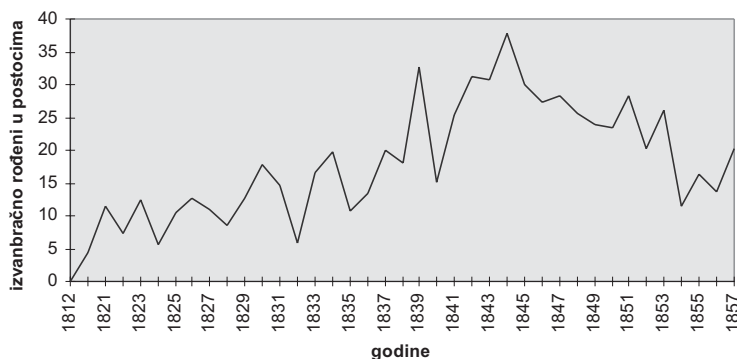

Tablica 2. Broj muške i ženske djece rođene od 1812. do 1857. godine

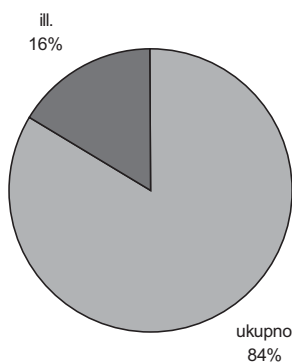
God. r.	F	M	Ukup.	God.r.	F	M	Ukup.
1812.	29	42	71	1839	56	42	98
1813.	25	42	67	1840	37	29	66
1821.	42	37	79	1841	42	53	95
1822.	33	35	68	1842	48	51	99
1823.	14	26	40	1843	51	56	107
1824.	38	32	70	1844	58	45	103
1825.	24	33	57	1845	63	60	123
1826.	28	19	47	1846	41	43	84
1827.	24	22	46	1847	51	37	88
1828.	26	32	58	1848	54	51	105
1829.	34	45	79	1849	53	52	105
1830.	32	30	62	1850	49	53	102
1831.	29	33	62	1851	58	48	106
1832.	34	35	69	1852	61	48	109
1833.	47	37	84	1853	56	59	115
1834.	38	28	66	1854	34	36	70
1835.	39	44	83	1855	52	40	92
1836.	51	31	82	1856	41	39	80
1837.	50	45	95	1857	53	66	119
1838.	44	50	94	ukupno	958	908	1866

minimum za cijelo to razdoblje od 4,47%. Međutim, jasno se vidi rast udjela izvanbračno rođenih od druge polovine dvadesetih godina 19. stoljeća, s postupnim povećanjem tijekom tridesetih; četrdesetih je godina došlo do najvećeg skoka, pa je tada ostvaren i maksimum: 1844. godine je udio izvanbračne djece u ukupnom broju rođenih iznosio 37%. Te je brojke moguće objasniti povećanim priljevom stanovništva u grad upravo u to doba, jer njihovo kretanje ide gotovo paralelno s kretanjem ukupnog broja stanovnika. Dolazak nove radne snage od sredine dvadesetih godina 19. stoljeća, kada se u gradu i njegovoj okolini povećavaju mogućnosti zapošljavanja, vjerojatno je uzrokovao i povećan broj izvanbračne djece. U drugoj polovini četrdesetih broj izvanbračne djece se smanjivao, kao i na početku 50-tih s time da od 1854. godine opet ima tendenciju rasta.

Prosječan udio izvanbračno rođenih u ukupnom broju rođene djece (3245) u promatranom periodu je 16% (635), što je i prikazano na grafikonu 9. Kako postoji komparativni materijal za grad i selo u tom razdoblju koji je analizirao S. Krivošić, možemo odrediti u koje se okvire uklapa Samobor. Za desetogodišnje razdoblje od 1838. do 1848. prosječan udio izvanbračne djece u gradu Križevcima iznosio je 17,5%, u Ludbregu 7,2%, a u seoskoj

Grafikon 8. Kretanje broja izvanbračno rođene djece u postocima od 1812. do 1857. godine

Grafikon 9. Udio izvanbračne djece u ukupnom broju rođene djece od 1812. do 1857.

sredini kakva je bio Kuzminec prosječan udio iznosio je svega 3,2%.⁷¹ Gradec je tada imao udio izvanbračne djece 51,9%,⁷² a Samobor 27,5%. Sasvim je jasno da je i po ovoj komparaciji Samobor spadao među više urbana središta, ako pođemo od pretpostavke da je udio izvanbračno rođene djece pokazatelj veće mobilnosti stanovništva karakteristične za urbane, a ne ruralne sredine.

Osim povećanog priljeva novog stanovništva, i to onog u fertilnoj dobi, jer se radilo mahom o mlađoj radnoj snazi,⁷³ mogući uzrok toj pojavi jesu i zakoni iz vremena Josipa II. koji su bili u skladu s njegovom vojnom politikom u doba kad je sve veći broj muškaraca sposobnih za vojnu službu emigrirao iz austrijskih zemalja. Prema tim zakonima

⁷¹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 50-51.

⁷² Isto, str. 50.

⁷³ Kasnijim analizama ćemo pokušati pokazati udio stanovnika doseljenih u Samobor na temelju podatka o prebivalištu i mjestu rođenja, te njihovu spolnu strukturu.

zabranjivalo se vjenčanje svim muškarcima iz austrijskih nasljednih zemalja koji bi se preselili u Ugarsku (skupa s Hrvatskom) ako nisu imali dopuštenje vlade i vojnih vlasti. No, u tom se vremenu povećava udio izvanbračne djece i u tim zemljama, pa stoga utjecaj tih odredbi ne treba precijeniti. Povećani se udio izvanbračne djece može dovesti u vezu i sa spolnom strukturom o kojoj će kasnije biti govora, a prema čijoj analizi vidimo da je u to doba u Samoboru zabilježen veći postotak ženskog stanovništva.⁷⁴

Matične knjige rođenih bilježe podatke jedino o majkama te djece. Socijalni položaj majki izvanbračne djece navodi se u 122 slučaja od ukupno 635 koliko ih je u tom razdoblju zabilježeno: u najvećem su broju bile sluškinje, čak njih 81 (66,39%), slijede težakinje 20 (16,6%), zatim udovice 9 (7,37%), obrtnice 8 (6,55%), tri (2,45%) su upisane samo kao stanovnice Samobora, a jedna (0,64%) je bila domaćica.

Osim rodnosti, drugi vitalni proces o kojemu ovisi prirodni prirast odnosno prirodni pad jest mortalitet ili smrtnost. Podaci o mortalitetu u Samoboru prikazani su na tablici 1; primjećuju se veliki skokovi i padovi smrtnosti u razdoblju od 1821. do 1857. Najniža stopa mortaliteta zabilježena je 1822. godine kad je iznosila 10,59‰,⁷⁵ a najviša 1853. godine kada je bila 52,78‰. Prosječna stopa smrtnosti za cjelokupno razdoblje bila je 29,53‰. Ne mogu se uočiti nikakva pravilna kretanja mortaliteta osim da su razlike od godine do godine bile znatne, pa tako i tridesetih i četrdesetih godina bilježimo padove i skokove smrtnosti u rasponu od 25 do 48‰. Tako velike varijacije stope mortaliteta karakteristične su za cijelu Hrvatsku, a karakteristika svih naših krajeva je i ta da stopa smrtnosti nije opadala prema sredini stoljeća već se, dapače, povećavala.⁷⁶ Međutim, ipak je Samobor imao nešto nižu prosječnu stopu smrtnosti od prosjeka cijeloga hrvatskog područja gdje je stopa smrtnosti od 1780. do 1850. godine iznosila 38,60‰. Glavni uzroci tako visoke stope smrtnosti bili su - uz veliku smrtnost dojenčadi koju ćemo kasnije posebno analizirati, a koja je odraz socijalnih, zdravstvenih i higijenskih prilika u određenom društvu,⁷⁷ - epidemije, glad i druge katastrofe.⁷⁸

Ako usporedimo stope mortaliteta u gradu Samoboru s drugim obrađenim mjestima, vidjet ćemo da su ipak nešto niže od onih u gradu Zagrebu koje su od 1810. do 1857. godine iznimno visoke i kretale su se od 31‰ do 59‰, ali također bez pravilnosti.⁷⁹ U usporedbi s gradom Kninom, Samobor je imao otprilike istu stopu smrtnosti sa sličnim padovima i skokovima i u okvirima istih visokih vrijednosti.⁸⁰ Također se njegove stope

⁷⁴ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 51-52. Usp. i Krivošić, *Zagreb*, str. 101-102.

⁷⁵ Najniža stopa je zabilježena ustvari 1823. godine i to svega 4,5‰, međutim ta je godina defektna pa podatke iz matičnih knjiga za tu godinu ne možemo uzimati kao realne.

⁷⁶ Gelo, *Demografske promjene*, str. 147-148.

⁷⁷ Krivošić, *Zagreb*, str. 106.

⁷⁸ Wertheimer – Baletić, *Demografija*, str. 85.

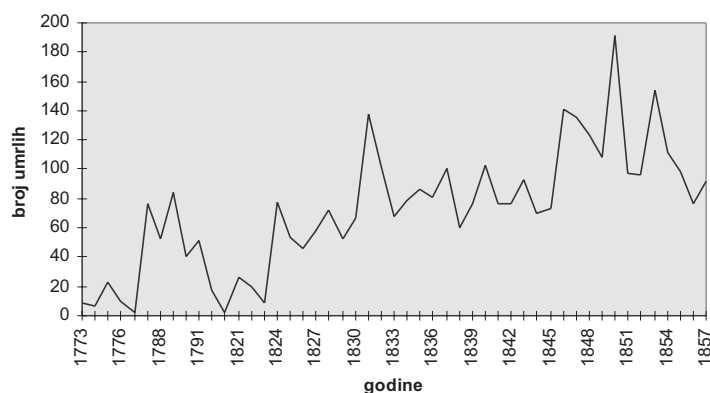
⁷⁹ Krivošić, *Zagreb*, str. 109-110. Autor navodi podatke i za neke druge veće gradove Monarhije, pa tako znamo da je najvišu stopu smrtnosti od 1842. do 1844. imao Beč (43,5‰), a najnižu grad Innsbruck (29,7‰).

⁸⁰ Čoralčić – D. Karbić, *Prilog proučavanju*, str. 17.

mortaliteta poklapaju s onima u Križevcima za isto razdoblje, ali su nešto niže od onih u Ludbregu, dok su znatnije niže od stopa smrtnosti u selu Kuzmincu⁸¹ pa su očito uvjeti života u Samoboru bili bolji nego u tim sredinama. Naselja sjevernog i zapadnog dijela današnjeg Zagreba imala su u razdoblju nakon 1830. godine prosječnu stopu smrtnosti sličnu onoj u Samoboru (30‰).⁸² Koji su razlozi tome teško je reći, ali vjerojatno su uvjeti života na selu, manjoj gradskoj sredini i u velikim gradskim centrima uzrokovali i takve stope smrtnosti. Seoska sredina je svakako imala najnižu razinu zdravstvenih i higijenskih uvjeta života, a i priroda zanimanja seoskog stanovništva (teški fizički poslovi u poljoprivredi) zasigurno je uvjetovala veću smrtnost. Međutim, i veliki gradski centri koje karakteriziraju bolje prilike imali su izrazito visoke stope smrtnosti, što je moguće objasniti visokom fluktuacijom stanovništva, ali i drugačijom dobnom strukturom stanovništva od one seoske.⁸³

Kretanje ukupnog broja umrlih od 1773. do 1857. godine prikazali smo na grafikonu 10. Primjećuje se uzlazni smjer kretanja krivulje s ukupnim brojem umrlih od 1773. godine prema pedesetim godinama 19. stoljeća s naglim padovima i skokovima. Godine 1850. je broj umrlih imao maksimum – tada je umrla 191 osoba.

Najmanje umrlih zabilježeno je sedamdesetih godina 18. stoljeća, ali već 1789. se bilježi veliki skok na 84 umrle osobe.⁸⁴ Između 1824. kada je broj iznosio 78 i 1850. kada se dogodio već spomenuti maksimum, razdoblje je u kojemu se smrtnost kretala oko 70 i 80 umrlih na godinu, osim naglih skokova 1831. godine (138) i 1846. (141). Pedesetih godina smrtnost pada i spušta se na razinu tridesetih godina - oko 75 umrlih na godinu dana.

Grafikon 10. Kretanje ukupnog broja umrlih po godinama od 1773. do 1857.

⁸¹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 54.

⁸² Ladić – D. Karbić, *Kretanje i struktura*, str. 271.

⁸³ Wertheimer – Baletić, *Demografija*, str. 161.

⁸⁴ Najmanje umrlih zapravo nalazimo 1800. (2) i 1823. godine (9), ali iz tih su godina defektni podaci koje treba zanemariti.

Sve ove promjene bile su uvjetovane nizom prirodnih katastrofa, loših godina, epidemija i sl. Tako M. Lang bilježi "huda leta" u samoborskom kraju koja su uzrokovana velikom nerodicom. Kao najlošije godine u kojima je zbog gladi pomrlo najviše stanovnika Samobora navodi razdoblje od 1802. do 1815., no mi, nažalost, upravo za to razdoblje nemamo podatke zbog neprecizno vođenih matičnih knjiga. Epidemiju kolere kao glavni uzročnik smrti navodi u razdoblju francuske uprave, za koje razdoblje također nemamo podatke u izvorima, ali i 1848. godine, kad su u izvorima zabilježene 124 umrla.⁸⁵ Međutim, prema podacima iz matičnih knjiga to nije najveći broj umrlih u obuhvaćenom razdoblju, pa je moguće da ili svi umrli te godine nisu zabilježeni u matičnim knjigama ili je pogrešno navedena godina kada je samoborski kraj poharala kuga, što je moguće budući da je Lang svoj rad temeljio na metodi usmene predaje. Moguće je da je to možda bila 1850. godina kad je iznimno veliki skok broja umrlih, njih čak 191.⁸⁶

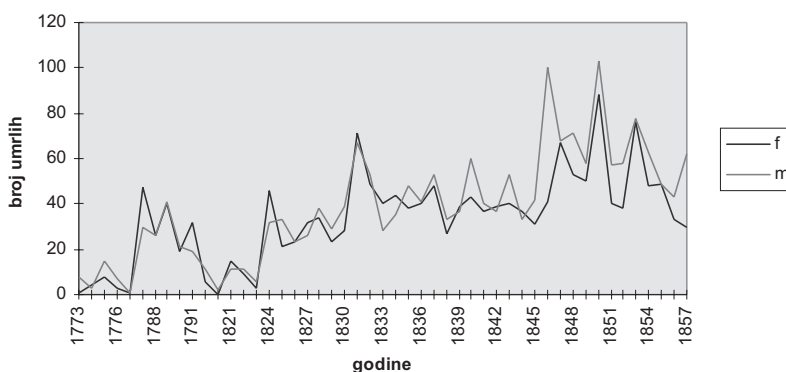
Te crne godine samoborske povijesti Lang je prikazao na sljedeći način: "Na početku prošavšega stoljeća (oko 1802.) bila su u našem kraju huda ili gladna ljeta. Čitave tri godine vladala je strašna glad. Ništa nije htjelo da raste, a još manje da rodi. Ječam uzrastao tek na pedalj visoko, ali nije pustio latja. Kad su išli kopati i ogrinjati u polje, morali su ljudi gaće prifrkatati jer je sve bilo pod vodom. Jedino je rodio pasulj 'hudolêtnak'. Krave su obilno dojile, i ljudi su najviše živjeli od mlijeka, ali i to je bilo vodenasto i slabo hranjivo. Za tih gladnih ljeta ljudi su mljeli stare stručke pak od njih pekli kruh. A i to je bilo skupo: vagan stručkov stajao je 1 for. Mljeli su i tropine, koru hrastovu, lanene glavice, pak i od toga pekli kruh sebi za hranu. Pasli su od gladi travu, brali koprive i šćir, kuhali to i jeli. Ali ma što jeli, ništa nije imalo blagoslova: kruh nije ništa 'zalegel'. Ispekla bi se puna peč kruha i družina se najela do grla, ali ipak svi su se još i potom osjećali gladni. Ili čovjek bi kupio u Samoboru na trgu kruha i putem ga jeo i pojeo, a kad je došao u Gornji kraj, već je i opet bio gladan. I povratio se opet natrag u Samobor po kruh. Ljudi iz okolice dolazili u Samobor i sve badava radili, samo da su mogli što pojesti. (...) I vinograd nije rodio za ovih hudih ljeta. Kažu, da je neki Bišćan na osam jutara vinograda dobio samo škaf vina. (...) Ljudi su prodavali istu posteljenu ispod sebe samo da si nabave kruha. Ipak su silno poumirali, jer se već ni za kakve novce nije moglo dobiti hljeba. (...) Gladna ljeta vukla su se sve tamo do godine 1813-1815. Tada je prvi opet počeo roditi ječam. Ljudi su pomalo zapomagali za kruh, te malo pomalo opet oživješe. (...) Stari ljudi pripovijedaju, da je u prošavšem vijeku kolera dva puta pohodila naše mjesto. Prvi put bijesnila je za vrijeme francuske vladavine, a drugi put godine 1848. Ona prva ljuto je harala baš među Francuzima. (...) Godine 1848. prvu je kolera spopala neku pivovarku. (...) Strašna ta zarazna bolest morila je ljude tako žestoko, da su neke obitelji posve izumrle, kuće ostale prazne i puste. Sve po petnaest do dvadeset umiralo ih je dnevno. Od neprestana gotovo zvonjenja na umiranje i pokop raspuklo se zvono, te su onda pozajmili drugo

⁸⁵ Lang, Samobor, sv. 19, Zagreb, 1914., str. 269-272.

⁸⁶ Nažalost, u matičnim knjigama umrlih do 1857. godine ne nalazimo podatke o uzrocima smrti pokojnika, tako da nismo mogli provjeriti uzroke velike smrtnosti tih "kritičnih" godina.

zvono iz crkvice sv. Ane (god 1849.). Mrtve su odmah skupljali i ako su bili podalje od groblja, pokapali bi ih, gdje se najbliže moglo. Malo groblje kod crkvice sv. Mihajla trebalo je inače i stotinu godina, dok se napuni, a u doba kolere napunilo se za nekoliko dana. (...) Stari ljudi pričaju, da je poslije kolere ostalo posve malo svijeta: mnoga je kuća opustjela. Mnogo ognjište ugaslo zauvijek, mnoge porodice izumrle. Tek nakon više godina ljudi se opet pomalo smiriše i zaboraviše na užas i strahote kolere.”⁸⁷

Na grafikonu 11. prikazali smo kretanje broja umrlih po spolu od godine 1773. do 1857. Od ukupnog broja umrlih u tom razdoblju, dakle od 3562 osobe, 1902 su bili muškarci, a 1657 žene. Spolna struktura umrlih pokazuje da je tijekom 34 godine toga razdoblja umrlo više muškaraca nego žena, a u 12 godina više žena nego muškaraca. Tijekom četiri od tih godina umrlo je podjednako muškaraca i žena. Najveća razlika u broju umrlih muškaraca i žena zabilježena je u razdoblju od 1845. do 1856. Najveća je razlika bila 1846. kada je umrlo 100 muškaraca i 41 žena. I u slučaju Samobora se potvrđuje često pravilo da je među umrlima više muškaraca nego žena u određenom trenutku – isto kao i u Zagrebu, Križevcima, Ludbregu i Kuzmincu.⁸⁸

Grafikon 11. Kretanje broja umrlih po spolu od 1773. do 1857. godine

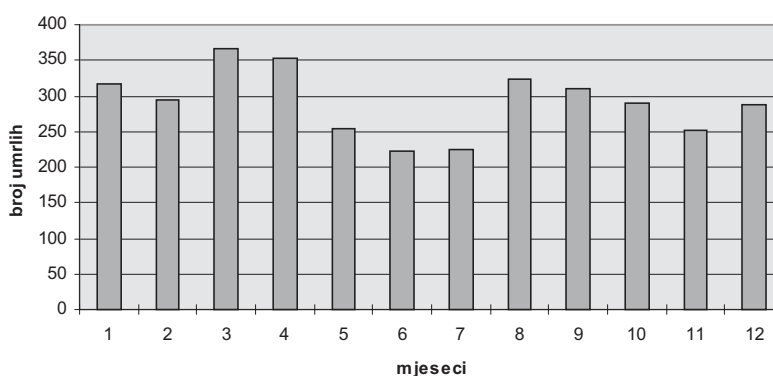
Sljedećom analizom pokušat ćemo pokazati sezonsko kretanje smrtnosti, što se također može objasniti nizom geografsko-klimatskih i društveno-ekonomskih uvjeta.⁸⁹ U razdoblju od 1773. do 1857. u Samoboru se najviše umiralo u prvim proljetnim mjesecima, ožujku i travnju. Tada je zabilježeno ukupno 367 umrlih u ožujku i 352 u travnju. Minimum je bio u ljetnim mjesecima lipnju (222) i srpnju (224). Proljetni maksimum se možda može objasniti oslabljenošću ljudskog organizma nakon zime. Ljetni se minimum poklapa i s istraživanjima ostalih autora, koji također spominju najmanju smrtnost u ljetnim mjesecima, osim u južnim krajevima Europe gdje je zbog klimatskih uvjeta ljeti

⁸⁷ Lang, Samobor, sv. 19, Zagreb, 1914., str. 269-272.

⁸⁸ Usp. Krivošić, *Stanovništvo*, str. 56 i Krivošić, *Zagreb*, str. 106.

⁸⁹ O tome opširnije vidi Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 126-127.

povećana smrtnost.⁹⁰ Istraživanja za ostale spomenute gradove sjeverozapadne Hrvatske također su pokazala da je smrtnost bila najveća zimi i u ranim proljetnim mjesecima.⁹¹ Međutim, podaci za Samobor u ovom slučaju pokazuju podudarnost samo za proljetne maksimume, ali ne i sa zimskim mjesecima, jer kako vidimo na grafikonu, od prosinca do veljače smrtnost nije bila toliko izražena kao u ožujku i travnju. Velika je smrtnost u Samoboru zabilježena i krajem ljeta (razlika broja umrlih u kolovozu i u srpnju je točno stotinu), vjerojatno opet iz klimatskih razloga zbog velikih vrućina u kolovozu koje su dodatno slabile organizam. Moguće je da je i početak poljoprivrednih radova u tom dijelu godine uzrokovao nešto pojačanu smrtnost stanovništva. Takve podatke nalazimo i za naselja sjevernog i zapadnog dijela današnjeg Zagreba.⁹²

Grafikon 12. Kretanje broja umrlih po mjesecima u razdoblju od 1773. do 1857. godine.

Zanimljivo je promotriti sezonsko kretanje razlika umrlih po vremenskim intervalima. Iako su varijacije smrtnosti prema sezonama primjetne za sva razdoblja, ipak je krajem 18. stoljeća zamjetna veća i znatnija razlika broja umrlih po različitim razdobljima godine nego prema sredini 19. stoljeća kada je ritam umiranja tijekom godine ipak bio nešto uravnoteženiji. Ta kretanja prikazali smo na grafikonu 13.

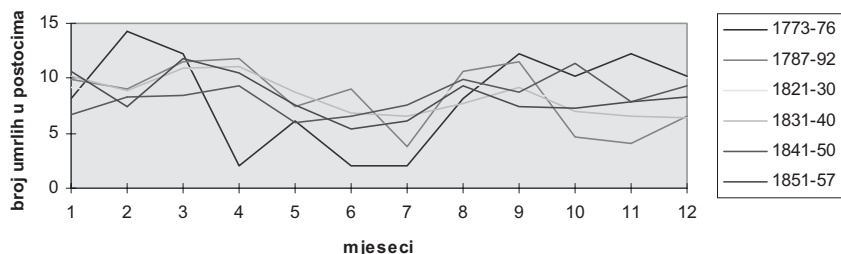
Najveće razlike u kretanju broja umrlih po mjesecima, kada su jako izraženi maksimum u veljači i minimum u lipnju i srpnju, vide se u periodu od 1773. do 1776. godine. Manje razlike umiranja po mjesecima, iako i dalje postoje, sa standardnim velikim brojem umrlih u rano proljeće i jesen i manjim brojem u ljetnim mjesecima, primjećujemo već od 1821. godine te se takva kretanja nastavljaju i dalje prema 1857. godini.

Za demografsku analizu posebno je važno promotriti i dobnu strukturu umrlih jer je i ona pokazatelj određenoga društvenog razvoja, a osobito, kako smo već spomenuli, mortalitet dojenčadi.

⁹⁰ Isto, str. 127.

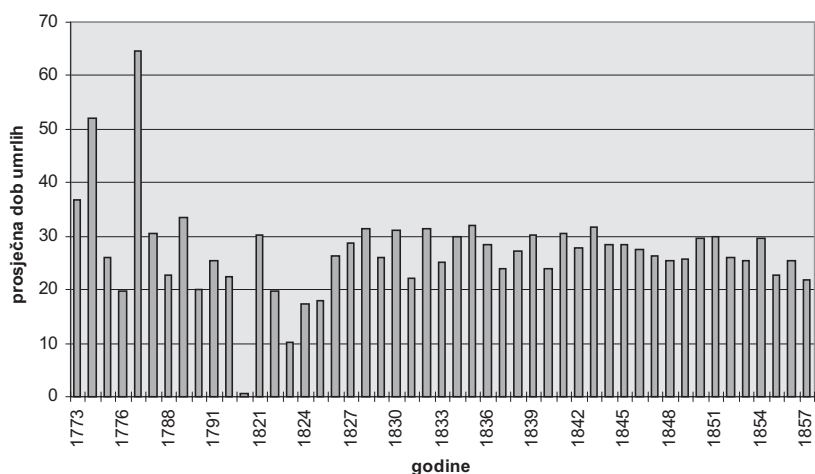
⁹¹ Isto, str. 133. Usp. i Krivošić, *Zagreb*, str. 135-136 i Krivošić, *Stanovništvo*, str. 58-60.

⁹² Ladić – D. Karbić, *Kretanje i struktura*, str. 273.

Grafikon 13. Kretanje broja umrlih u postocima po mjesecima u intervalima

Prosječna dob umrlih za cijelo razdoblje od 1773. do 1857. u Samoboru bila je jako niska i iznosila je 27,12 godina. Ovako niska prosječna dob umrlih vezana je za veliki postotak umrle dojenčadi i djece od prve do četvrte godine, kao i žena u fertilnoj dobi i muškaraca u radnoj dobi.⁹³ Prosječna dob umrlih po godinama kretala se najčešće između 25 i 32 godine i ne pokazuje velike razlike tijekom vremena, te čak ima tendenciju snižavanja prema sredini 19. stoljeća. Ovakve analize govore da nije bilo poboljšanja životnog standarda, načina života, zdravstvenih i higijenskih uvjeta ili općenito nekoga napretka u gradu od kraja 18. stoljeća prema novijem razdoblju (vidi grafikon 14).⁹⁴

Grafikon 14. Prosječna dob umrlih po godinama

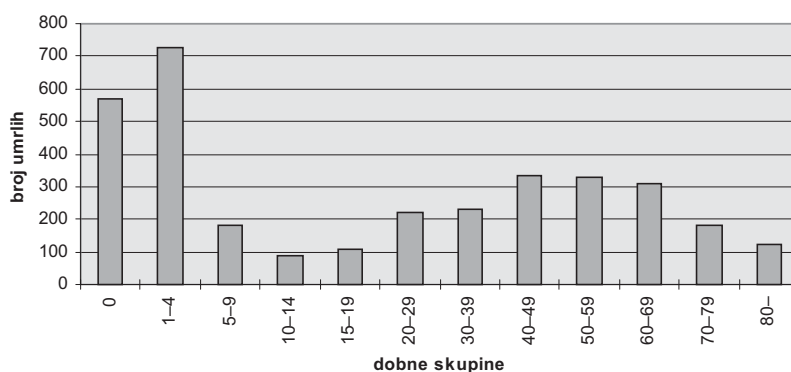
⁹³ Gelo, *Demografske promjene*, str. 69.

⁹⁴ Podaci o umrlima za najstarije razdoblje, osobito za 1774., 1780. i 1800. godinu nisu potpuni i stoga te vrijednosti prosječne dobi za umrle treba uzeti s rezervom.

Ti se rezultati, međutim, uklapaju u tadašnji prosjek. Tako je prosječna dob umrlih u Gradecu za razdoblje od 1853. do 1857. bila 25,5 godina, a u ranijem razdoblju 1810.-1814. svega 14,7 godina.⁹⁵ U gradu Križevcima prosječna dob umrlih u razdoblju od 1808. do 1857. bila je 18,8 godina za muškarce, a 15,4 godine za žene, dok je u petogodišnjem razdoblju 1853.-1857. za sve zajedno iznosila 22,4 godine života.⁹⁶ Dakle, Samobor je ipak imao nešto višu prosječnu dob umrlih.

Niska prosječna dob umrlih posljedica je iznimno velikog broja umrle dojenčadi i djece od prve do četvrte godine života, kako se vidi iz grafikona 15.

Grafikon 15. Umrli po dobnim skupinama od 1773. do 1857.

Promatrajući umrle u razdoblju od 1773. do 1857. jasno se vidi da su najviše umirala djeca od prve do četvrte godine života (čak njih 726 u tom razdoblju) i dojenčad.⁹⁷ Smrtnost u sljedećim životnim dobima opada i stabilizira se do dvadesetih i tridesetih godina kad opet počinje rasti broj umrlih, s velikim porastom broja umrlih u dobi od 40. do 49. i 50. i 59. godine. Potom smrtnost opet opada prema starijim dobnim skupinama, pa tako nalazimo da je najmanji broj samoborskog stanovništva doživio duboku starost od 80 i više godina. Ovakve analize poklapaju se i sa onima za grad Zagreb⁹⁸ i s onima za seoska naselja na prostoru današnjeg Zagreba.⁹⁹

Ako promatramo smrtnost po dobnim skupinama po vremenskim intervalima izraženu u postocima kao na grafikonu 16, vidjet ćemo da je ipak najviša stopa smrtnosti

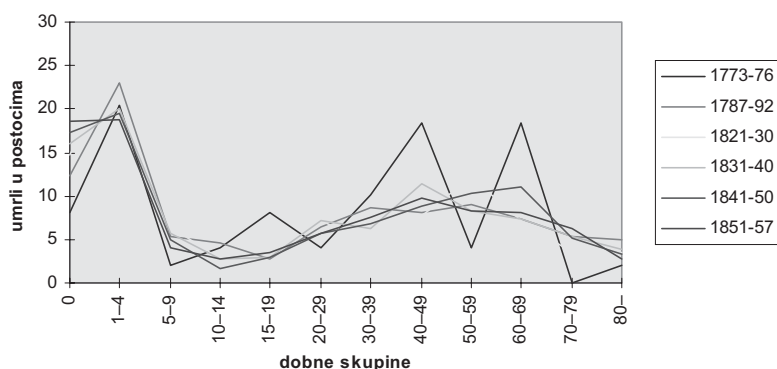
⁹⁵ Krivošić, *Zagreb*, str. 111 i 139-140

⁹⁶ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 70.

⁹⁷ Kako je već rečeno u uvodu, i ovdje ističemo problem navođenja dobi umrle osobe u matičnim knjigama. U velikom broju slučajeva za umrlu dojenčad navode se vrlo precizni podaci o dobi smrti, čak i na minutu, no ponekad su navedeni samo zaokruženi podaci (npr. 1 mjesec ili 1 godina).

⁹⁸ Krivošić, *Zagreb*, str. 139-140.

⁹⁹ D. Karbić – Ladić, *Kretanje i struktura*, str. 271.

Grafikon 16. Umrli po dobnim skupinama po intervalima (u postocima)

djece do prve i od prve do četvrte godine života bila u ranijim razdobljima, s time da je najviša u intervalu od 1821. do 1830. godine.

Jednako tako je i maksimum umrlih u tridesetim godinama života ostvaren u najstarijem razdoblju (1773.-1776.). Linija koja prikazuje kretanje broja umrlih po dobnim skupinama ali za kasnije razdoblje (1851.-1857.) ima također velikih oscilacija po dobnim skupinama, osobito u najranijem razdoblju života, kad je izražena velika smrtnost. Međutim, ta linija ipak pokazuje veću ravnomjernost s nešto manjim skokovima i padovima u broju umrlih od 15. do 60. godine života nego u ranijim vremenskim razdobljima.

U pogledu spola, i po dobnim skupinama, kako smo prikazali u tablici 3., vidi se da je od djece od dobi dojenčadi, zatim od prve do četvrte godine života umiralo više muške nego ženske djece.

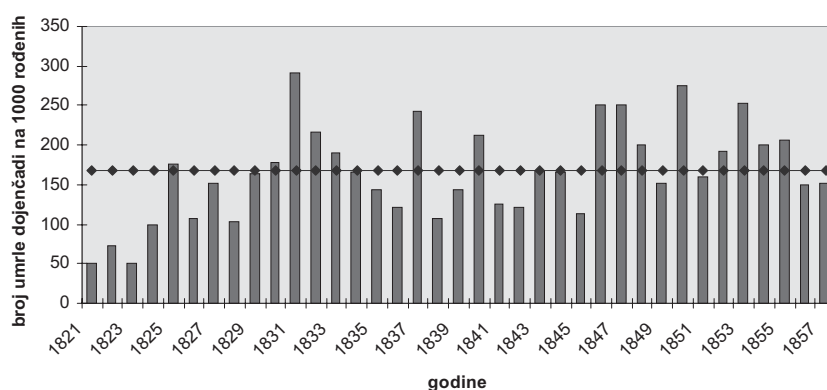
Tablica 3. Broj umrlih po spolu i po dobnim skupinama u Samoboru od 1773. do 1857.

	0	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80- nepoznato	
ž	270	386	111	51	64	195	215	253	267	277	195	101	37
m	299	432	121	51	87	182	216	316	306	298	193	94	64

Također je i u većini starije životne dobi (od 15. do 19 godine, 30. do 39., 40. do 49., 50. do 59., 60.-69. godine) umiralo više muških osoba nego ženskih. Žene su prema našoj analizi umirale više jedino u dobi od 20. do 29. godine te u dubokoj starosti (od 70. do 79. i starije od 80. godine). Takva smrtnost može se objasniti teškim fizičkim poslovima koje su obavljali muškarci u zrelim godinama života, a moguće je da je nešto veća smrtnost žena od 20. do 29. godine uzrokovana čestim trudnoćama, bez medicinske zaštite i njege te zbog slabe prehrane.¹⁰⁰ Veća smrtnost muške dojenčadi je također česta pojava.¹⁰¹

Od svih navedenih segmenata analize smrtnosti, najzanimljiviji za analizu je mortalitet dojenčadi.¹⁰² Razlog tome je, kako smo već spomenuli, da upravo ta kategorija umrlih najviše odražava socijalne i ekonomske prilike nekog kraja.¹⁰³ Prosječni mortalitet dojenčadi u Samoboru od 1821. do 1857. iznosio je 168,65 što je visoka brojka, ali se uklapa u okvire prosječne vrijednosti predtranzicijske faze razvoja stanovništva, mada se u većini slučajeva prosjek grada Samobora ipak nalazi ispod tadašnjih prosječnih vrijednosti smrtnosti dojenčadi u analiziranim gradovima. Tako je za grad Zagreb ta brojka iznosila od 1841. do 1844. godine 214,¹⁰⁴ za grad Križevce od 1808. do 1857. 222, za Ludbreg 210, dok su najviše vrijednosti (245) opet zabilježene u Kuzmincu, što jasno govori o većoj smrtnosti u seoskoj sredini gdje su mogućnosti i uvjeti za preživljavanje djece tako rane dobi bili vjerojatno teži nego u gradskoj sredini.¹⁰⁵

Promatrajući kretanje smrtnosti dojenčadi po godinama (grafikon 17), vidimo da se nije smanjivala prema sredini 19. stoljeća.

Grafikon 17. Kretanje smrtnosti dojenčadi po godinama

Naime, mortalitet dojenčadi je niži na početku analiziranog razdoblja, što ne bi govorilo o poboljšanju životnog standarda i napretku u zdravstvenim i higijenskim uvjetima. Međutim, stopa smrtnosti dojenčadi nema tendenciju opadanja u tom razdoblju ni u većoj gradskoj sredini kakav je bio Zagreb.¹⁰⁶ Krivulja koja pokazuje broj umrle dojenčadi

¹⁰⁰ Gelo, *Demografske promjene*, str. 69.

¹⁰¹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 64.

¹⁰² Radi se o broju umrle dojenčadi na 1000 živorođene djece u određenom razdoblju.

¹⁰³ Wertheimer-Baletić, *Demografija*, str. 173.

¹⁰⁴ Krivošić, *Zagreb*, str. 108. Autor je donio i podatke o nekim drugim većim gradovima u Monarhiji. Prema tim podacima najvišu smrtnost dojenčadi imao je Linz (326), a najnižu Graz (184) i Ljubljana (185).

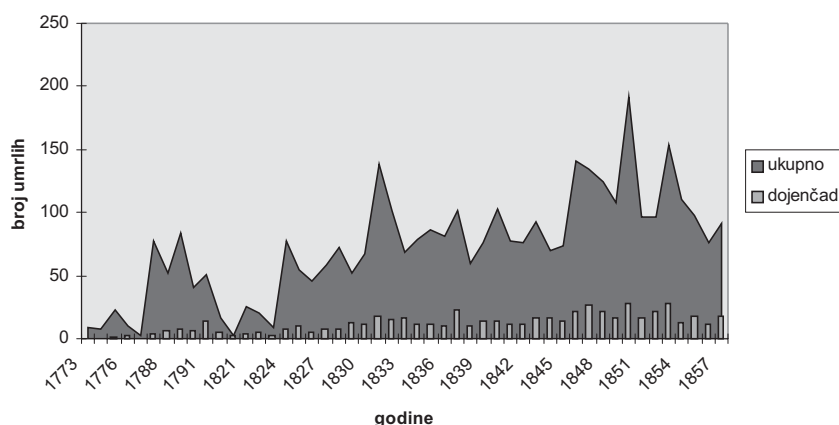
¹⁰⁵ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 64.

¹⁰⁶ Krivošić, *Zagreb*, str. 106.

na tisuću rođenih na grafikonu 17, nema gotovo nikakvih pravilnosti već se iz godine u godinu spušta i diže, što također govori o nemogućnosti kontroliranja smrtnosti dojenčadi, tj. ovisnost smrtnosti dojenčadi o faktorima poput epidemija, gladnih godina i sl. koji se u to doba očigledno još nisu mogli regulirati.

Također zamjećujemo neke iznimno visoke vrijednosti smrtnosti dojenčadi poput one iz godine 1831. kad je zabilježena jedna od najvećih uopće do četrdesetih godina 19. stoljeća. Tada bilježimo maksimum umrle dojenčadi za cjelokupno analizirano razdoblje – te je godine na 1000 živorođene djece umrlo 290 do prve godine života. Mogući uzrok tome je epidemija gripe koja je harala upravo u to doba po sjeverozapadnoj Hrvatskoj.¹⁰⁷ Minimum je, pak, zabilježen 1821. godine s 50,63 umrle dojenčadi na 1000 živorođene djece. Također treba spomenuti da je u promatranom razdoblju 15 puta smrtnost dojenčadi u Samoboru prešla prosječnu vrijednost izračunatu za Samobor u tom razdoblju (168,65); 19 puta je bila ispod prosječne vrijednosti, a 3 puta su se ti iznosi nalazili točno na granici prosjeka.

Udio umrle dojenčadi u ukupnom broju umrlih prikazali smo na grafikonu 18.

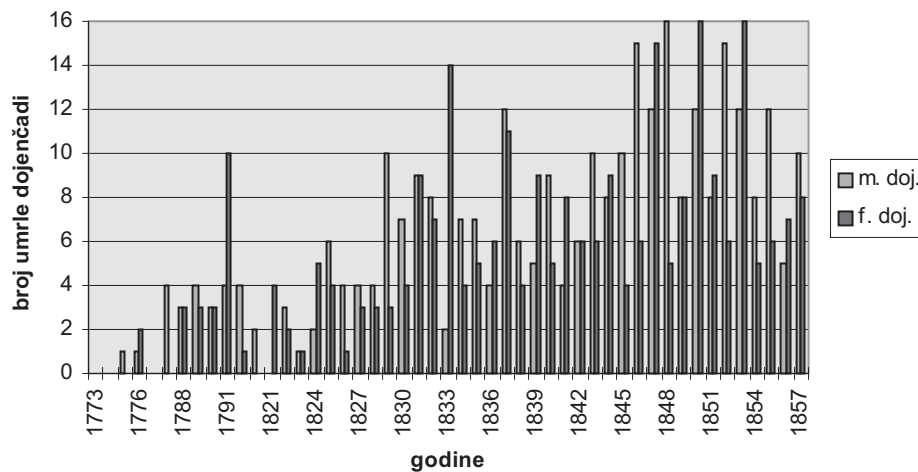
Grafikon 18. Umrla dojenčad u ukupnom broju umrlih

Prosječni postotni udio umrle dojenčadi u ukupnom broju umrlih u razdoblju od 1773. do 1857. iznosio je 17%, a vrijednosti su se kretale od 4% 1775. godine do najviše 29% udjela u 1792. godini.

Spolna struktura umrle dojenčadi u Samoboru od 1773. do 1857. također pokazuje već spomenuto pravilo da je umiralo više muške dojenčadi. U cjelokupnom promatra-

¹⁰⁷ Podatke o epidemiji gripe te godine spominje Krivošić (*Stanovništvo*, str. 68). Takva iznimno visoka smrtnost dojenčadi zabilježena je i na križevačkom području, pa je moguće da je epidemija zahvatila i Samobor. M. Langa nažalost, nema podatke o drugim bolestima u samoborskom kraju tijekom povijesti, osim epidemija kuge koje su već spomenute.

nom razdoblju, tijekom 25 godina umrlo je više muške djece, tijekom 13 godina umrlo je više ženske, dok je tijekom 10 godina umro podjednak broj oba spola.¹⁰⁸

Grafikon 19: Spolna struktura umrle dojenčadi (1773.-1857.)

Zanimljiv aspekt u istraživanju smrtnosti dojenčadi bila bi povezanost broja zakonite odnosno nezakonite djece sa smrtnošću. Međutim, ovom metodom to nismo uspjeli utvrditi jer u maticama umrlih uz navedenu umrlu djecu nema navoda o njihovoj legitimnosti. To je još jedan aspekt koji bi bilo moguće utvrditi genealoškom metodom istraživanja.

Osim istraživanja vitalnih procesa, za demografsku analizu je zanimljivo i pitanje nupcijaliteta (sklapanja brakova). Rezultati te analize mogu nas navesti na niz zaključaka o društvenom razvoju nekoga kraja, pa tako i Samobora u promatranom razdoblju.

Promatrajući kretanje ukupnog broja sklopljenih brakova po godinama u Samoboru u razdoblju od 1832. do 1849. te od 1858. do 1879., zaključit ćemo da nema većih pravilnosti, a brojke se kreću od 10 (1878. godine) do 33 sklopljena braka (1847. godine).¹⁰⁹ Prosječna stopa nupcijaliteta¹¹⁰ u Samoboru od 1832. do 1849. godine iznosila je 7,27. I stope nupcijaliteta u Zagrebu od tridesetih godina do sredine 19. stoljeća kretale su se između 7,6 i 10,1.¹¹¹

¹⁰⁸ Usp. Krivošić, *Stanovništvo*, str. 64.

¹⁰⁹ Kako su nam za Samobor bile dostupne matične knjige vjenčanih i za razdoblje kasnije od prvog popisa stanovništva (od 1858. do 1879.), a one prije su vrlo fragmentarno vođene, radi usporedbe i veće preglednosti kretanja određenih pojava vezanih za sklapanje brakova, u sljedećim analizama koristili smo i taj uzorak.

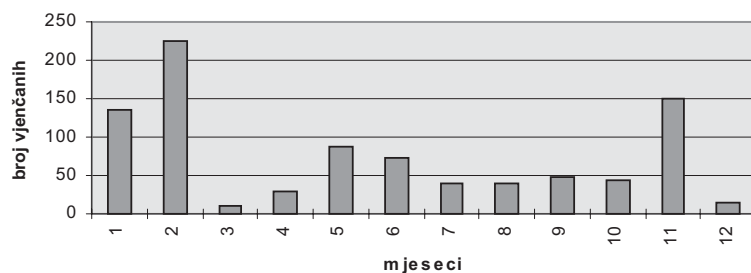
¹¹⁰ Riječ je o stopi koja pokazuje koliki je omjer sklopljenih brakova na 1000 stanovnika.

¹¹¹ Krivošić, *Zagreb*, str. 112.

Međutim, ono što je još zanimljivije od kretanja broja vjenčanih po godinama, a što je ovisilo vjerojatno o stupnju urbanizacije i stupnju ekonomskog prosperiteta nekoga kraja tijekom određenog razdoblja,¹¹² jesu analize sezonskog kretanja vjenčanja i dob mladenaca. Na temelju tih analiza možemo pratiti koliki je utjecaj vjerskih običaja i gospodarskih poslova na sklapanje brakova, kakva je socijalna slika nekog kraja ovisno o dobi u kojoj su se njegovi stanovnici najčešće ženili s obzirom na ovisnost o njihovim profesijama, te još cijeli niz drugih karakteristika.

Mjesečne varijacije pri sklapanju brakova tijekom 19. stoljeća jako su izražene i niz pravilnosti vezanih uz sezonsko kretanje sklapanja braka može se vidjeti na primjerima iz različitih sredina ali i iz Samobora. Najopćenitija slika kretanja broja sklopljenih brakova po mjesecima u godini u našim krajevima, prema istraživanjima, pokazuje da je najveća koncentracija sklapanja brakova bila u mjesecu studenom, zatim u siječnju i veljači te u kasno proljeće (travanj, svibanj).¹¹³ Primarni faktori koji su utjecali na godišnji ritam sklapanja braka su vjerska pravila i gospodarske aktivnosti.¹¹⁴

Analizom samoborskih matičnih knjiga vjenčanih utvrdili smo da se i tamo maksimum ostvaruje u veljači i siječnju, te potom u jesenskom razdoblju u studenome, kako vidimo na grafikonu 20.

Grafikon 20. Kretanje broja vjenčanih u Samoboru po mjesecima

U oba promatrana razdoblja zajedno (1832.-1849. i 1858.-1879.) najviše je brakova bilo sklopljeno u veljači (226), a potom u studenom (149) i siječnju (135). Najmanje brakova sklopljeno je u ožujku (10) i prosincu (15). Ove podatke možemo objasniti crkvenim običajima da u adventsko i korizmeno vrijeme po pravilu nema vjenčanja.¹¹⁵ Malen broj vjenčanja u ljetnim i ranim jesenskim mjesecima možda se može objasniti zauzetošću

¹¹² Krivošić, *Stanovništvo*, str. 75.

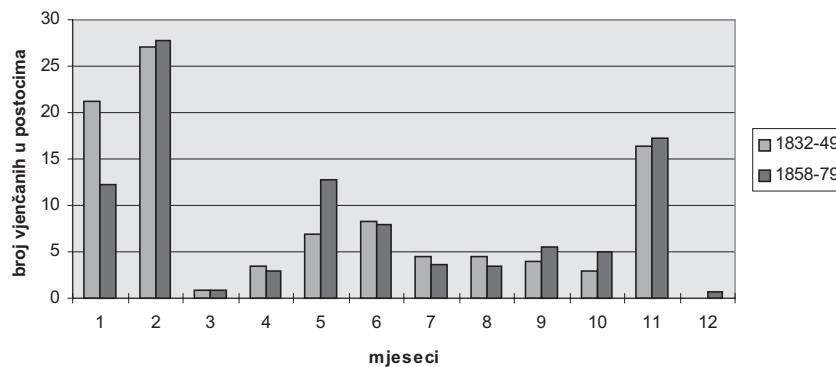
¹¹³ Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 122.

¹¹⁴ Isto i Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 51.

¹¹⁵ Prema katoličkom crkvenom pravu, brak je bilo moguće sklopiti u bilo koje doba godine, ali je u određenim razdobljima bio zabranjen svečani blagoslov ženidbe. Zabrana je postojala od prve nedjelje Adventa do Božića, te u vrijeme Korizme, od Pepelnice do Uskrsa. Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 51

stanovništva poljoprivrednim radovima. Jesenski maksimum može se pojasniti ne samo nadolazećim razdobljem kada se vjenčanja po pravilu nisu obavljala, nego je to i razdoblje materijalnog obilja nakon završenih poljoprivrednih radova.¹¹⁶ Treba spomenuti i to da se određeni broj vjenčanih ipak pojavljuje i u ožujku, kako se vidi na grafikonu, ali u najvećem broju slučajeva se ne radi o nepoštivanju vjerskih odnosno društvenih zabrana već o kalendarskim poklapanjima blagdana određene godine.¹¹⁷ U slučaju Samobora ispitali smo sve "granične" slučajeve korizmenog razdoblja, dakle vjenčane u ožujku, početkom travnja i krajem veljače, prethodno utvrdivši po kalendaru vrijeme korizme. Samo jedan slučaj je zabilježen iz cijelog tog razdoblja kada je prekršeno pravilo o vjenčanjima, tj. brak je sklopljen u toku korizmenog razdoblja.¹¹⁸ Svi ostali granični slučajevi nisu u nj ulazili, pa je očito poštivanje društvenih i vjerskih pravila u to doba još jako čvrsto. Podatke o minimumima sklopljenih brakova u vrijeme kada to, zbog vjerski uvjetovanih društvenih običaja nije bilo ispravno, nalazimo i u drugim sredinama za to razdoblje i one su karakteristične za sve kršćanske populacije.¹¹⁹ Od takvih pravila ne odstupaju ni ostali analizirani primjeri u nas, bilo da su gradske ili seoske sredine.¹²⁰

Samobor se i svojim maksimalnim vrijednostima uklapa u ostale sredine sjeverne Hrvatske gdje je, kao i u ostalim našim krajevima, postojao zimski i jesenski maksimum,

Grafikon 21. Kretanje broja vjenčanih u Samoboru po mjesecima u vremenskim intervalima u postocima

¹¹⁶ Isto. str. 52

¹¹⁷ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 79.

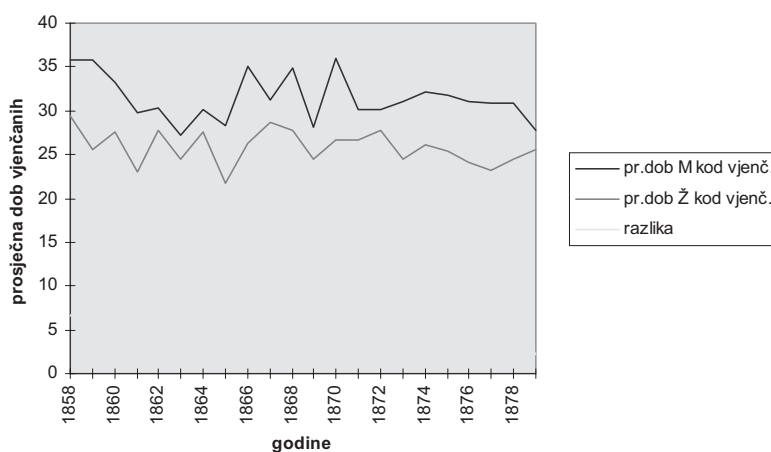
¹¹⁸ Hrvatski državni arhiv, fond: *Matične knjige*, br. 883, knjiga br. 1090, 5. III. 1835.

¹¹⁹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 78.

¹²⁰ Usp. Krivošić, *Zagreb*, str. 114; Krivošić, *Stanovništvo*, str. 77; Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 129; Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 51-53. Treba spomenuti ipak i to da su veća odstupanja od vjerskih zabrana zabilježena u južnim hrvatskim krajevima, nego u sjevernim (Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 52).

ali je ipak zabilježen veći broj vjenčanih u veljači i siječnju nego u studenome, za razliku od južnih hrvatskih krajeva gdje je više vjenčanih u jesen nego u zimu.¹²¹

Ako promatramo kretanje broja vjenčanih po mjesecima u dva vremenska intervala, ranijem (1832.-1849.) i kasnijem (1858.-1879.), kako je i prikazano na grafikonu 21 gdje su vrijednosti izražene u postotku od ukupnog broja vjenčanih u ta dva razdoblja, vidjet ćemo da se za oba razdoblja ritmovi vjenčanja poklapaju s onim zakonitostima koje smo prije analizirali. U ranijem razdoblju (1832.-1849.) bilježimo iznimno visoke postotke vjenčanih u veljači i siječnju, a potom u mjesecu studenom. Najmanje vjenčanih je i ovdje zabilježeno u razdoblju korizme i adventa te u ljetnim mjesecima. No, zanimljiva je usporedba s kasnijim razdobljem (1858.-1879.) kada se bilježi gotovo dvostruko manje vjenčanih u siječnju u usporedbi s prethodnim razdobljem, a dvostruko više vjenčanih u mjesecu svibnju, mjesecu kada počinje nešto izrazitija gospodarska aktivnost stanovništva vezana za pripremu tla za sjetvu i izgon stoke.¹²² Također je zabilježen nešto veći postotak vjenčanih u rujnu i listopadu, dakle mjesecima najintenzivnijih poljoprivrednih

Grafikon 22. Prosječna dob vjenčanih u Samoboru od 1858. do 1879.

radova, nego u prethodnom razdoblju. Koji je razlog ovakvom broju sklopljenih brakova u siječnju teško je reći. Međutim, ostale razlike možda se mogu objasniti time da je ipak u kasnijem razdoblju (1858.-1879.) u Samoboru nešto manji broj stanovništva u dobi za sklapanje braka koje ovisi o poljoprivredi.

Dob stanovništva pri sklapanju braka također je jedan od pokazatelja socijalne strukture za određenu sredinu u određenom razdoblju jer je zasnivanje obitelji u kasnijoj

¹²¹ Vidi analize i grafikone u: Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 52-53.

¹²² Čapo, *Sezonske varijacije*, str. 123.

odnosno ranijoj životnoj dobi uvjetovano profesionalnom određenošću stanovništva nekoga kraja. Tako je karakteristika visoko razvijenih i urbaniziranih zajednica zasnivanje obitelji u kasnijoj životnoj dobi, dok agrarne sredine zbog trajne potrebe osiguranja radne snage karakterizira rano stupanje u brak.¹²³

Budući da u matičnim knjigama vjenčanih od 1832. do 1849. godine ne postoje podaci o dobi vjenčanih, oslonili smo se samo na podatke iz razdoblja od 1858. do 1879. Prosječna dob svih vjenčanih muškaraca u Samoboru od 1858. do 1879. godine iznosila je 31,44 godine, a žena 25,84 godine. Te su vrijednosti prikazane na grafikonu 22., kao i razlika u godinama među bračnim drugovima. Linija koja pokazuje kretanje prosječne dobi ulaska u brak muškaraca uglavnom se kreće iznad vrijednosti od 30 godina, s maksimumom u 1858. godini kad je iznosila 35,88 godina. Linija, pak, koja pokazuje kretanje prosječne dobi zaručnice kreće se iznad vrijednosti od 20 godina, najčešće oko 25, s maksimumom u 1858. godini s 29,38. Najniža prosječna dob sklapanja braka za muškarce bila je 1863. kada je iznosila 27,3 godine, a za žene 1865. kada je iznosila 21,73 godine. Prosječna razlika vjenčanih partnera u tom razdoblju bila je 5,59 godina. Vrijednosti su iznimno visoke, ali treba reći da su u ovaj prosjek ušli svi vjenčani bez obzira na to radi li se o prvom ili drugom braku, tako da je visoka dob posljedica i velikog broja udovaca i udovica koji ulaze u brak.¹²⁴ Usporedba prosječne dobi ulaska u brak samoborskog stanovništva s ostalim gradovima pokazuje da je Samobor po tom kriteriju bio u samom prosjeku vrijednosti većih gradova Monarhije, što također pokazuje stupanj njegove urbanizacije.¹²⁵ Tako je prosječna dob vjenčanih u Zagrebu bila za muškarce 33,8 godina, a za žene 27,5 godina. Od ostalih glavnih gradova Monarhije najniža je dob bila u Veneciji 28,3 za muškarce, a 24,4 za žene, dok su se u najstarijoj dobi vjenčavali stanovnici Linza - muškarci prosječno s 33,8 godina, a žene s 28,3 godine.¹²⁶ Općenito je stanovništvo prosperitetnijih pokrajina Monarhije (Gornja i Donja Austrija, Tirol, Koruška, Kranjska...) najstarije stupalo u brak, dok je stanovništvo južnih pokrajina (Venecija, Primorje, Dalmacija...) sklapalo brak u mlađoj dobi. Samobor po svojim vrijednostima spada u prijelazni tip poput gradova Češke, Šleske i Moravske gdje je dob stupanja u brak za muškarce sredinom 19. stoljeća iznosila oko 31 godine, a za žene između 26 i 27 godina, a glavne karakteristike tih sredina su dvojstvo privrede i postojanje znatnog udjela građanskog i ruralnog elementa u gradu.¹²⁷

¹²³ Lovorka Čoralić, Prilog proučavanju demografskog razvoja Dalmacije i Zadra tridesetih i četrdesetih godina XIX stoljeća, *Radovi*, sv. 23, Zagreb, 1990., str. 100.

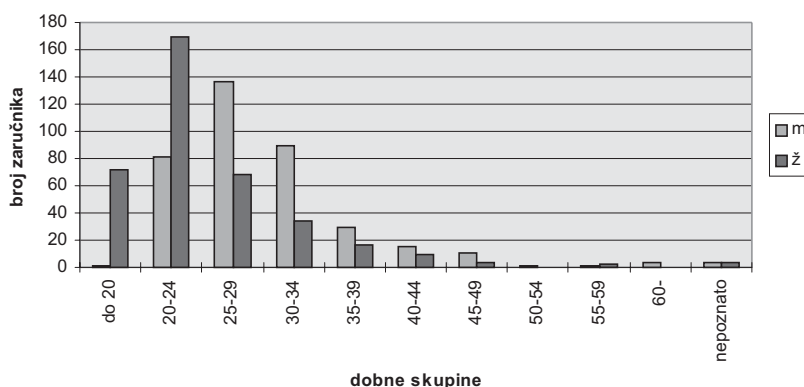
¹²⁴ U izvorima nema izravnih podataka o broju brakova već se samo navodi bračno stanje osobe u trenutku sklapanja braka. Navodi se, naime, samo podatak je li osoba koja stupa u brak djevojka ili mladić ili je udovac ili udovica, pa kako nismo koristili genealošku metodu, ne možemo doznati o kojem je braku po redu riječ za pojedinu osobu.

¹²⁵ Podaci koje navodi S. Krivošić potječu doduše iz 1847., a naši su iz nešto kasnijeg perioda (1857.-1878.), no ipak ih navodimo radi dobivanja opće slike tog segmenta demografije.

¹²⁶ Krivošić, *Zagreb*, str. 113.

¹²⁷ Čoralić, Prilog proučavanju, str. 101-102.

Ako promatramo broj sklopljenih brakova po prosječnoj dobi stupanja u brak u Samoboru, vidjet ćemo da je i za prvi i za drugi brak on po vrijednostima bliži većim gradskim sredinama. Na grafikonu 23 vidimo koliki je postotak brakova sklopljen u Samoboru od 1858. do 1879. na temelju prosječne dobi zaručnika u prvom braku. Najviše je muškaraca stupilo u prvi brak između 25. i 29. godine života (njih 137 odnosno 36%), te potom u dobi od 30. do 34. godine (njih 90 odnosno 24%), što je i dalje govori o visokom broju osoba koje sklapaju brak u relativno kasnoj dobi za prvi brak. Djevojke su najviše stupale u brak između 20. i 24. godine (njih 170 odnosno 44%).

Grafikon 23. Sklopljeni brakovi u Samoboru (1858.-1879.) po prosječnoj dobi zaručnika u prvom braku

Jednako se tako uočava da su u dobi mlađoj od 20 godina 72 djevojke (19%) stupile u brak, a samo jedan mladić. To se lako može objasniti tradicionalnim položajem žene čija je uloga još uvijek bila reproduktivna, bez obzira na to što je veliki dio njih radio te se djevojka smatrala idealnom za brak čim je fizički stasala.¹²⁸ Međutim, taj broj je za udane djevojke u tako ranoj dobi još uvijek nizak, u usporedbi s ostalim analiziranim sredinama: tako je, primjerice, u Kuzmincu postotak djevojaka udanih u toj dobi iznosio 50,9% (što je gotovo trostruko više nego u Samoboru), a u križevačkoj župi 31,1%.¹²⁹ I ovi podaci mogu govoriti o stupnju napretka određene sredine, jer je općenito prihvaćeno da je prosječna dob stupanja u brak viša u gradskoj sredini, a niža u seoskoj, te da ovisi o stupnju demografske tranzicije i ekonomskom prosperitetu.¹³⁰ Za Samobor primjećujemo i veliku skupinu od 68 djevojaka (17,94%) koje su se udale u dobi između 25. i 29. godine.

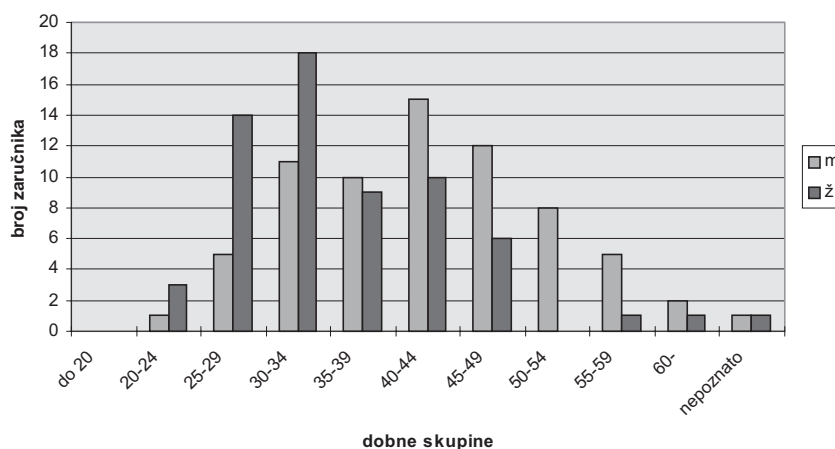
¹²⁸ Podaci iz matičnim knjiga govore da je veliki broj žena u Samoboru u tom razdoblju privredivao. Najviše je zabilježeno poljoprivrednica i služavki, ali to ćemo detaljnije pokazati kasnije pri analiziranju socijalne strukture.

¹²⁹ Krivošić, *Stanovništvo*, str. 81.

¹³⁰ Vekarić, Benyovsky, Buklijaš, Levak, Lučić, Mogorović, Primorac, *Vrijeme ženidbe*, str. 38.

Muškarci su se po pravilu ženili stariji, prema već navedenim podacima, i to najčešće između 25 i 29 godine života. Za samoborsku sredinu je to vrlo lako objasniti jer je takvu dob ulaska u brak uvjetovala profesionalna orijentacija stanovništva tog kraja. Proces izučavanja zanata (obrta) kojih je, kako je već rečeno, u Samoboru tradicionalno bila velika koncentracija, trajao je prilično dugo i stoga je i potencijalna dob za ženidbu muškaraca bila viša nego u seoskoj sredini.¹³¹

Na grafikonu 24. pokazali smo postotke sklopljenih brakova u Samoboru prema dobi stupanja u drugi brak muškaraca i žena. Kako vidimo, najviše je udovaca stupilo u drugi brak između 40. i 44. godine – njih 15 (21%), a udovica između 30. i 34. godine života – njih 18 (28%). Ovako niska dob žena pri sklapanju drugog braka vjerojatno je posljedica velike smrtnosti muškaraca u zreloj dobi.

Grafikon 24. Sklopljeni brakovi u Samoboru (1858.-1879.) po prosječnoj dobi zaručnika za drugi brak

Na tablici 4. prikazali smo broj sklopljenih brakova prema kombinacijama dobi obaju zaručnika. Najčešća kombinacija vjenčanih parova bila je takva da je zaručnik imao 25-29 godina, a zaručnica 20-24 godine. Po brojnosti slijede oni brakovi u kojima je muškarac imao 20-24 godine te isto toliko i djevojka, a potom oni u kojima je muškarac

¹³¹ Neke podatke o procesu obrtničkog naukovanja i vremenu potrebnom da se stekne mogućnost vlastitog poslovanja donosi M. Šercer, *Samoborski cehovi*, str. 1-2. Prema Općem cehovskom redu koji je car Franjo I. izdao 1813. za Ugarsku i Hrvatsku točno je regulirana unutarnja cehovska organizacija te se određuju uvjeti primanja šegrta u zanat, probni rok i naukovanje, po čemu vidimo da je put do osamostaljivanja obrtnika bio prilično dug. Za pekara, stolara, užara, medicara i lončara šegrt uči dvije godine a za krznara, zlatara, kamenorezca, kožara i urara četiri godine. U ostalim obrtima nauk traje tri godine. Određuju se također uvjeti oslobađanja šegrta. Oslobođeni šegrt postaje djetić (kalfa) koji odlazi na propisano trogodišnje "vandranje". Djetić koji je obavio vandranje stječe pravo da postane majstor. Kad bi predočio sve propisane isprave, ceh mu je odredio "majsterštuk". To je bio "remek" kojim je djetić dokazivao svoju stručnu spremu, sposobnost i vještinu.

imao 25-29 godina, djevojka do 20, te oni u kojima je muškarac imao 30-34, a djevojka 25-29. Najmanje brakova, kako je i očekivano, sklopljeno je u starijim dobnim skupinama gdje su oba supružnika imala više od 55 godina. Bilježimo i nekoliko ekstremnih primjera u dobi pri sklapanju braka - razlika je među supružnicima bila veća od 20-25 godina. Tako nalazimo nekoliko slučajeva u kojima je muškarac imao više od 50 i čak 60 godina, a žena od 25 do 29 godina. Zanimljiv je i slučaj u kojemu je supruga imala više od 60, a mladić između 25 i 29 godina.¹³²

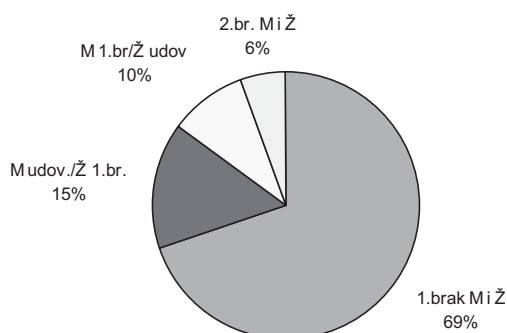
Tablica 4. Broj sklopljenih brakova u Samoboru (1858.-1879.) prema dobi obaju zaručnika

ž/m	do 20	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-	nepoznato	ukupno
do 20	0	22	30	22	0	3	0	0	0	0	0	77
20-24	0	48	67	31	12	5	6	2	0	0	0	171
25-29	0	11	22	24	13	10	1	0	1	1	0	83
30-34	1	0	12	13	9	6	6	0	2	1	0	50
35-39	0	0	4	3	5	3	6	3	1	0	0	25
40-44	0	1	3	4	1	4	2	2	1	1	0	19
45-49	0	0	1	2	1	0	3	2	0	1	0	10
50-54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
55-59	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	3
60-	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
nepoznato	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4
ukupno	1	82	140	99	41	31	24	10	6	5	4	

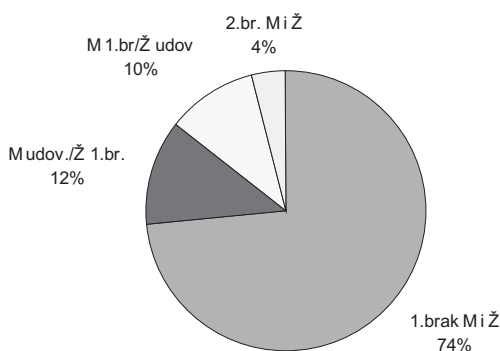
U Samoboru je struktura parova prema ponovljenosti brakova bila sljedeća (u postocima prikazano na grafikonu 25.): od 1832. do 1849. godine u ukupnom broju sklopljenih brakova (359) bilo je najviše onih koje su sklapali neudane i neoženjeni (263). Po brojnosti slijede oni u kojima je muškarac bio udovac, a djevojka neudana (57), a potom oni parovi u kojima je muškarac bio neoženjen, a žena udovica (36). Najmanji je broj brakova sastavljenih od udovaca i udovica (21).

Slična je situacija i u razdoblju od 1858. do 1879. (grafikon 26.). Tada je ukupno bilo sklopljeno 440 brakova. Od toga je za razliku od prethodnog razdoblja, nešto malo veći udio onih u kojima su oba supružnika bili neoženjeni odnosno neudani (74% a prije 69%) – ukupno 323 braka; slijede ih kao i prije po brojnosti oni brakovi u kojima je muškarac udovac, a žena neudana (54), potom oni u kojima je muškarac neoženjen, a žena udovi-

¹³² Iako za ovaj konkretan primjer nemamo dokaza da se radi o čestoj pojavi ženidbe među obrtničkim udovicama i kalfama, takvi slučajevi bili su mogući u to doba zbog cehovskih pravila koja su određivala da ako bi se udovica udala za djetića, taj bi uz ispunjenje potrebnih uvjeta dobio i majstorska prava. Karakterističan je i postupak klobučarskog ceha prema kalfi Mišku Mikši. Da bi postao članom ceha, morao se oženiti starijom udovicom. Na taj se način ceh riješio brige za Margaretu Jerebinec, a nije povećao broj klobučarskih obrtnika (Šerčer, *Samoborski cehovi*, str. 3 i 9).

Grafikon 25. Struktura brakova u Samoboru od 1832. do 1849. prema ponovljenosti brakova

Grafikon 26. Struktura brakova u Samoboru od 1858. do 1879. prema ponovljenosti brakova

ca (46); najmanji je broj onih u kojima su oboje supružnika bili udovac odnosno udovica (17).

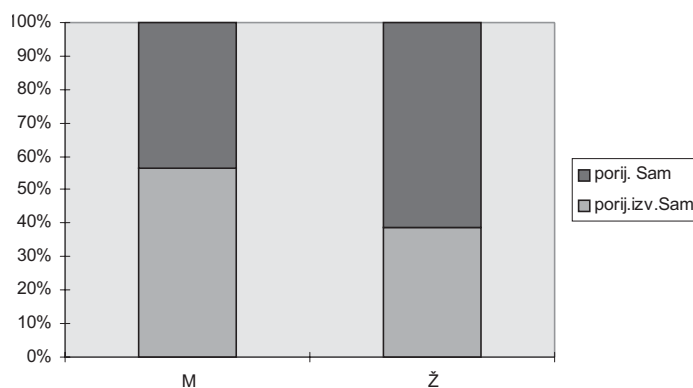
Od ukupnog broja muških osoba koje su ušle u brak u cjelokupnom razdoblju 150 su bili udovci, a 667 neoženjeni, dok je udovica ušlo u novi brak 119, a neudanih djevojaka 698. Prema tom omjeru, 22,49% muškaraca je sklopilo drugi brak, dok je to učinilo 17,05% udovica. Udio udovica je i u Samoboru nešto manji, nego udovaca kao i u ostalim sredinama. Ta razlika, mada nije tako velika, govori da je udovicama bilo teže ući u drugi brak nego udovcima.¹³³

Strukturu brakova sklopljenih u Samoboru po podrijetlu (grafikon 27. i 28.) možemo promatrati na temelju podataka o prebivalištu i podrijetlu zaručnika i zaručnica.¹³⁴ Među

¹³³ Slične podatke s otprilike istim razlikama udjela broja udovaca i udovica nalazimo i za Zagreb (Krivošić, *Zagreb*, str. 114).

¹³⁴ Podaci o podrijetlu i prebivalištu u matičnom knjigama vjenčanih redovito se vode tek od 1858.

muškarcima vjenčanim u promatranom razdoblju primjećujemo ipak nešto više onih koji su se doselili u Samobor (55%) od onih koji su podrijetlom Samoborci, što potvrđuje pretpostavku da je Samobor ipak bio imigracijska zona. Najviše doseljenih bilo je iz okolnih sela, ali je veliki dio njih stigao iz slovenskih zemalja Kranjske, Štajerske i Koruške. Vjerojatno je ta muška radna snaga u potrazi za poslom rješenje nalazila upravo u Samoboru i njegovoj okolici te su se pritom tu i oženili. Nešto je manji broj žena koje su se doselile i udale u Samoboru (oko 40%).

Grafikon 27. Struktura brakova sklopljenih u Samoboru prema podrijetlu zaručnika

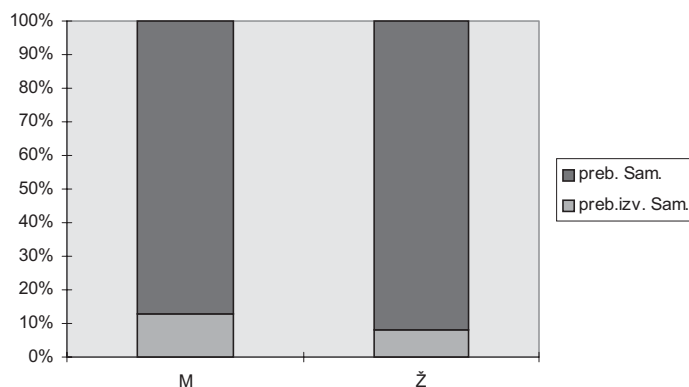
S druge strane ima mnogo manje onih koji su se u Samoboru oženili a nisu živjeli u njemu (oko 12% muškaraca i 8% žena), tj. s prebivalištem izvan Samobora.

Taj omjer doseljenih i domicilnih stanovnika Samobora koji su se u njemu oženili može se vidjeti i na grafikonu 29. U ovom su slučaju uključeni i podaci iz razdoblja prije 1858. kada je, kako smo već spomenuli, tek za rijetke slučajeve navođeno mjesto podrijetla i prebivalište.

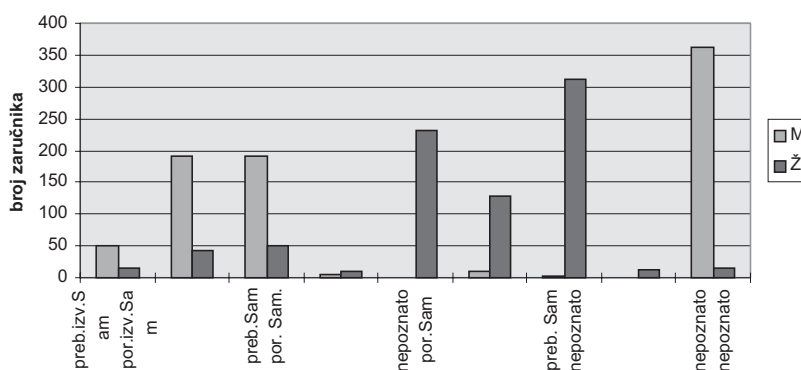
I ovdje vidimo da je gotovo podjednak broj muškaraca koji su se vjenčali u Samoboru i u njemu živjeli, a koji su bili podrijetlom iz toga grada i koji su doseljeni. Među ženama je najveći broj onih koje su imale prebivalište u Samoboru ali kojima je podrijetlo nepoznato, tj. nije upisano u matičnim knjigama. Najmanje je i muškaraca i žena koji su bili iz Samobora ali koji su se iz njega odselili, pa stoga i ti postoci pokazuju da je mnogo više onih koji su u Samobor dolazili i ostajali nego onih koji su se iz njega iseljavali, što očigledno govori da se radi o relativno prosperitetnoj sredini.

Socijalnu strukturu samoborskih bračnih parova analizirali smo na temelju zanimanja supružnika i njihovih roditelja.¹³⁵ Ne analizirajući svako pojedino zanimanje, promatrali smo socijalno kretanje muškarca prema zanimanju roditelja njegove supruge, što je opet posebno zanimljivo za sredinu kakva je bila Samobor, te u odnosu na njegovu suprugu.

¹³⁵ Podaci o zanimanju supružnika i njihovih roditelja također se redovito upisuju tek u razdoblju od 1858. do 1879.

Grafikon 28. Struktura brakova sklopljenih u Samoboru prema prebivalištu zaručnika

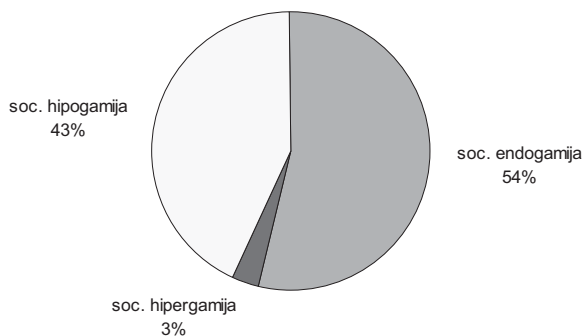
Grafikon 29. Omjeri domicilnih i doseljenih zaručnika koji su se vjenčali u Samoboru

Odnos socijalnog statusa muškarca prema socijalnom statusu ženinih roditelja prikazali smo na grafikonu 30. Njih 56% (156) oženilo je kćer čiji su roditelji bili iz iste društvene sredine, tj. istog tipa profesije kao i oni sami.¹³⁶ Međutim, njih je 40% oženilo kćeri iz "lošijih" obitelji (što znači da se toliko djevojaka "bolje" udalo). Samo njih 4% je socijalno uznapredovalo vjenčanjem za kćeri iz obitelji višega društvenog statusa.

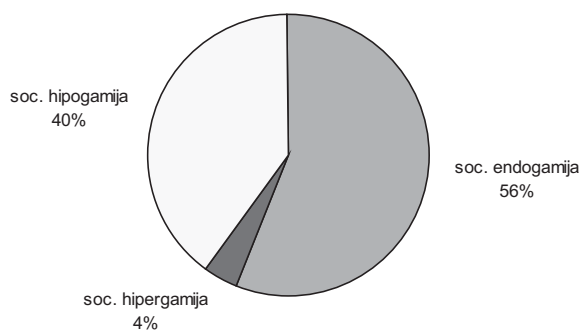
Ako promatramo socijalni odnos supruga i supruge, dobit ćemo slične podatke (grafikon 31.). Socijalna endogamija prisutna je u 54% brakova (67), socijalna hiperga-

¹³⁶ Vjerojatno je socijalna endogamija bila općenito najčešći i najrašireniji oblik društvenog kretanja. Međutim, za sredine poput Samobora vrlo je moguće da je ona bila pospješana i samom socijalnom strukturom stanovništva. Već smo govorili o teškim uvjetima ulaska u obrtničke cehove. Vrlo je vjerojatno da je upravo zbog lakšeg ostajanja u poslu, i rada u vlastitom obrtu, veliki broj tek izučenih obrtnika ženio kćeri obrtnika, jer su time dobivali i niz pogodnosti koje su im bile omogućene cehovskim pravilima. Tako je, primjerice, cehovski sin plaćao 25 for za ulazak u ceh, a ako oženi cehovsku kćer, plaćao je samo 15 for. (Šercer, *Samoborski cehovi*, str. 5).

mija, gledano s pozicije muškarca, prisutna je u svega 3% brakova (4), a socijalna hipogamija u 43% slučajeva (54).

Grafikon 30. Socijalna mobilnost supruge u brakovima sklopljenim u Samoboru u odnosu na suprugine roditelje

Grafikon 31. Socijalna mobilnost supruge u brakovima sklopljenim u Samoboru u odnosu na suprugu

IV.

Analizom ukupnog broja stanovnika, vitalnih procesa te struktura stanovništva Samobora od kraja 18. do sredine 19. st. pomoću kvantitativne metode, dolazimo do demografske slike manje urbane sredine u predtranzicijskoj fazi razvoja stanovništva.

Po kretanju broja stanovnika zaključujemo da je Samobor u prvoj polovini 19. st. bio važna imigracijska zona, osobito privlačna radnoj snazi iz susjednih slovenskih zemalja. Priljev stanovništva, koji je počeo dvadesetih godina 19. st., bio je uvjetovan otvaranjem većih gospodarskih mogućnosti u Samoboru i njegovoj bližoj okolici, a to je, pak, uzrokovano njegovim povoljnim geografskim i povijesnim odrednicama. Uglavnom uzlazno kretanje broja stanovnika Samobor može zahvaliti upravo tom mehaničkom kretanju, tj. imigraciji ljudi, s obzirom na to da je njegovo prirodno kretanje stanovništva, karakteristično za fazu predtranzicije, bilo vrlo nisko i nestabilno, a nerijetko čak i negativno.

Jednako tako, na temelju ostalih analiziranih vitalnih procesa, također zaključujemo da je Samobor u promatranom razdoblju, dakle do sredine 19. st., bio u predtranzicijskoj fazi razvoja stanovništva, te pri tome po svojim vrijednostima ulazio u prosjek vrijednosti drugih gradskih sredina u Hrvatskoj koje su u ovom radu poslužile za komparaciju.

Mada je, s još velikim udjelom stanovništva koji se bavi poljoprivredom, Samobor imao i niz obilježja ruralne sredine koja su našla odraza i u njegovoj demografskoj slici, ipak, je u većini slučajeva odskakao svojim vrijednostima od rezultata demografskih istraživanja dobivenih za neke seoske sredine sjeverne Hrvatske u istom razdoblju. Analize stope smrtnosti, osobito smrtnosti dojenčadi, starosne dobi umrlih, udjela izvanbračno rođene djece, starosne dobi pri sklapanju braka i još niza drugih parametara, govore o tome da je Samobor do sredine 19. stoljeća, po obilježjima svojega stanovništva, puno bliži susjednom Zagrebu nego, primjerice, selu Kuzmincu ili nekim selima zagrebačkog područja. Jednako tako, određene se promjene u njegovu razvoju vide i promatrajući neke pokazatelje u različitim vremenskim intervalima. Tako, primjerice, u nekim aspektima vitalnih procesa, primjerice, kod godišnjem ritmu vjenčanja, rađanja i umiranja, koji su direktno uvjetovani društvenim, odnosno vjerskim te gospodarskim faktorima, u nekoliko vremenskih intervala od kraja 18. do sredine 19. st., vidimo znatnije pomake Samobora od naselja pretežno ruralnog stanovništva do naselja urbanog tipa.

Ukratko, iz ovog rada možemo zaključiti da stanovništvo Samobora do sredine 19. st. po svim veličinama svojih vitalnih procesa nije ušlo u fazu tranzicije. Međutim, jednako tako zaključujemo da je Samobor u prvoj polovini 19. st. činio privlačnu urbanu sredinu za doseljavanje novog stanovništva te da je po osnovnim demografskim obilježjima nadilazio ruralno naselje.

Tihana Luetić

A Demographic Analysis of the Population of the Town of Samobor from the End of the Eighteenth Century to 1857

Summary

In this article are analysed the basic demographic characteristics of the population of the town of Samobor (total number of denizens, vital processes and structures of population) on the basis of extant parish records, *matriculae*, of the baptised, the deceased and the married. Different aspects of these demographic characteristics are analysed by the quantitative method, and it is concluded that, from the end of the eighteenth century to 1857, when the first modern census of population was executed, the population of Samobor was still in its pre-transitional phase. Besides that, by the use of the comparative method, it is concluded that the values calculated for Samobor correspond to those of other towns in Croatia. According to its basic demographic characteristics, Samobor gradually gained the character of a town and lost that of a rural environment, and thus it may be stated that in the first half of the nineteenth century, it became an extremely attractive urban environment with open possibilities of economic success for immigrants.

Key words: demography, history of population, the nineteenth century, urban history.